

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN HAVZA’DAKİ ÇALIŞMALARI (25.05.1919 - 12.06.1919)*

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet SEMERCİ**

Öz

30 Ekim 1918, Mondros Mütarekesi’nden sonra, Samsun ve çevresinde asayiş bozulmuştur. Mustafa Kemal Paşa asayişi sağlamak üzere, İstanbul hükümeti tarafından, 9. Ordu Kıtaat-ı Müfettişliği’ne atandı. 19 kişilik karar-gâhı ile 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıktı. 22 Mayıs 1919 tarihinde Sadaret’e yazdığı rapor, bütün Milli Mücadele’nin ilk ana programını teşkil eder. 25 Mayıs 1919’da Havza’ya geldi. Mesudiye Oteli’nde kaldı. Havza Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti’nin kurulmasını istedi. Memleketin her tarafında milli teşkilatların kurulması gerekliliğini, asker ve sivil idare amirlerine genelge ile bildirdi.

28 Mayıs’ta valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara, ordu komutanlarına gönderdiği tamimde, İzmir işgalinin protesto edilmesi için mitingler yapılmasını, büyük devletlerin temsilcilerine, Bâb-ı Âli’ye etkileyici telgraflar çekilmesini istedi.

30 Mayıs’da Havza’da Mustafa Kemal’in emri ile bir miting yapıldı. 6 Haziran 1919’da Mustafa Kemal Paşa’nun emri ile ikinci miting yapıldı. Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezâreti’ne Sivas çevresindeki asayiş konusu üzerinde bilgi verdi. İzmir’in işgali nedeniyle, yapılan milli nümayişleri engelleyemeyeceğini ve sorumluluk kabul etmeyeceğini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, 7 Haziran’da Rus heyetine başkanlık eden Albay Budienni ile görüştü, Sovyet askerî ve mali yardımı üzerinde duruldu. 10 Haziran’da Ali Fuat Paşa’ya çektiği telgrafta Rauf Orbay’la beraber Havza’ya gelmelerini istedi. Asayiş meselesi ile ilgili Harbiye Nezâreti’ne raporlar gönderdi.

Yapılan mitingler, gösteriler nedeniyle ve İngilizlerin isteği üzerine hükümet, Mustafa Kemal’i 11 Haziran’da İstanbul’a çağırды. Mustafa Kemal Paşa gitmeme kararındaydı. 12 Haziran 1919’da Amasya’ya geldi. 14 Haziran’da

* Bu makale Ahmet Semerci’nin Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde yaptığı “Amasya Tamimi 21-22 Haziran 1335, Ankara 1985”, yüksek lisans tezinden yapılmıştır. Makale, Türkiye Barolar Birliği, Samsun Barosu’nun hazırladığı, “Cumhuriyetimize Giden Yol-I, 8 Mayıs 2012”, sempozyumda bildiriler olarak sunulmuş, gözden geçirilmiş hali makaleye çevrilmiştir.

** Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

padişaha gönderdiği telgrafta İstanbul'a gitmeyeceğini, Sine-i Millet'te istiklal elde edilinceye kadar çalışacağını söylüyordu.

Anahtar kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Ülke Çapında Direnç, Rilly, 28 Mayıs Genelgesi, Toplum Düzeni, Hatırlama, Sultan.

Mustafa Kemal Pasha's Work At Havza 25 May 1919 - 12 June 1919

Abstract

After the Mondros Armistice Agreement on October 30th of 1918, the order in Samsun and its surroundings has deteriorated. Mustafa Kemal Pasha was appointed by the Istanbul Government as the inspector of the 9th Army for the restoration of public order. He went to Samsun on May 19th of 1919 with his 19-member headquarters. The report he wrote to Sadaret on May 22th of 1919 constitutes the first main program of the whole national struggle. On May 25th of 1919 he came to Havza. He stayed at the Mesudiye Hotel. He wanted to establish Havza Countrywide Resistance Organization. He declared the necessity of establishing national organizations on all sides of the country with a circular to his military and civilian administrators.

He wanted to rally to protest the occupation of İzmir and to telegraph the impressive telegrams to representatives of the great states and to sublime part, by the way of the circular note that he sent to governors, independent secretaries and army commanders in 28th of May. On 30th of May, a rally was held at the Havza with the order of Mustafa Kemal. On June 6th of 1919, a second rally was held with the order of Mustafa Kemal Pasha. Mustafa Kemal Pasha informed the Ministry of War about the security issue around Sivas. He stated that he could not prevent the demonstrations done due to occupation of İzmir and would not accept responsibility. Mustafa Kemal Pasha met with Colonel Budienni, who chaired the Russian delegation on 7th of June. Discussions focused on Soviet military and financial aid. On 10th of June he telegraphed and asked Ali Fuat Pasha and Rauf Orbay to come to Havza. He sent reports to the Ministry of War about the public order issue.

Due to the rallies and demonstrations and at the request of the British, the Government recalled Mustafa Kemal to Istanbul on 11th of June. Mustafa Kemal Pasha decided not to go. On June 12th of 1919. He came to Amasya. He said that he would not go to Istanbul on the telegram he sent to the Sultan on 14th of June, and would work among the people until independence was achieved.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Countrywide Resistance, Rilly, Circular of 28th of May, Public Order, Recall, Sultan.

Giriş

1. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ne Atanması

Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri safında I. Dünya Savaşı'na girdi. İtilaf Devletleri özellikle İngiltere tarafından yenilgiye uğratıldı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Samsun ve çevresinde asayişin bozuk olması nedeni ile Calthorpe ve Amet 1918 yılı sonlarında mütarekenin henüz uygulama alanına konulmaması nedeni ile Müslüman ahalinin Hristiyanları öldürmek amacıyla silahlandığından şikâyet etti.

Damat Ferid Paşa, Harbiye Nâzırı Müşir Şakir Paşa'ya, Samsun ve çevresindeki olayların araştırılması için Mustafa Kemal Paşa'nın, memur edilmesi emrini verdi. Şakir Paşa'nın ve Damat Ferid'in yan imzalarını taşıyan 9. Ordu Kitaatı Müfettişi tayini hakkında irade 30 Nisan 1919'da çıkarıldı.¹

2. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da: Samsun'a Çıkış

Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan hareket etti ve Bandırma Vapuru ile 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı.²

Samsun'da İngiliz Yüzbaşı Hurst, İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral A. Calthorpe'a gönderdiği 21 Mayıs 1919 tarihli raporda "Mustafa Kemal Paşa'nın ... bir teftiş gezisi için içerilere doğru gideceğini bildiriyordu."³ Samsun'dan 22 Mayıs 1919'da Sadarete yazdığı rapor bütün Milli Mücadele'nin ana programını teşkil etmiştir. Rapor'dan çıkarılan fikirler şöyle özetlenebilir:

1- Samsun bölgesi Rumları siyasi emellerinden vazgeçerlerse asayiş kendiliğinden düzelir.

2- Türklüğün yabancı mandasına ve kontrolüne tahammülü yoktur.

3- Yunanlıların İzmir'de hakları yoktur. Bu işgal geçicidir.

4- Millet, milli egemenlik esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir ve bunun için çalışacaktır.

Rapordaki fikirleri İstanbul Hükümeti ve İngiltere'nin kabul etmeyeceği şüphesizdir.

Bu rapor gerçekten bir ihtilal programından farksızdır.⁴

Mustafa Kemal Paşa 23 Mayıs 1919'da "Böbreklerinin rahatsızlığı için Havza Kaplıcaları'ndan faydalanmak üzere iki gün sonra orada olacağını Kaymakam Fahri Bey'e"⁵ bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa 24 Mayıs 1919'da Harbiye Nezâreti'ne çektiği telgrafında; bazı şikâyetlerin çıktığı yerlerde "Bizzat tetkikler ve tedbirler almak üzere karargâhımı muvakketen (geçici olarak) yarın Havza'ya nakledeceğim diyordu."⁶

25 Mayıs 1919'da "Mıntika Palas Kapısı'nda duran otomobiller Mustafa Kemal ve arkadaşlarını alarak sessiz sedasız Samsun'u terk ettiler."⁷ 15 km. hızla giden otomobil 2.5 saat sonra Kavak ilçesine ulaştı. Nahiye binasında dinlendikten sonra,⁸ ileri gelen beş-on köylü ile görüşerek, "Müdafaa-i Hukuk

¹ Ahmet Semerci, "Anadolu'da Milli Mücadeleyi Engelleme Girişimleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 189, İstanbul, Kasım-Aralık 2010, s. 2-3.

² Semerci, "a.g.m.", s. 2-3.

³ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1918-1938*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Rapor: 47, Ankara 1973, s. XXI; Orijinal Metin, Rapor 47, FO.371/4157/E.88757, Enclosure in No. 2, s. 4-5.

⁴ Semerci, "a.g.m.", s. 3.

⁵ Gotthard Jaeschke, "Havza'da Mustafa Kemal Paşa", *Bellekten*, Cilt: XLVI, Sayı: 181-184, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 347.

⁶ HTVD, Yıl: 2, Sayı: 4, Belge 72, Haziran 1953.

⁷ Jaeschke, "a.g.m.", s. 348.

⁸ Refik Necdet Aktaş, *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Kazandı*, Varlık Yayınları, Dilek Matbaası, İstanbul 1973, s. 37-39; Enver Beynam Şapolya, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Ankara 1944, s. 223-224.

Cemiyeti” kurlmalarını ve konu hakkında kendisine bilgi vermelerini isteyerek⁹ Kavak’tan ayrıldılar. Havza yolunda birkaç defa arızalanan otomobil “Kara Geçmiş” köyü yakınlarında bozuldu. Vasıta bulmak için köye doğru yöneldiler. Yolda yanındakilere “*Dağ Başını Duman Almış*” marşını bilip bilmediklerini sordu. Bilmedikleri anlaşılınca, Mustafa Kemal Paşa’nın eşliğinde,¹⁰ Marşı okumaya başladılar.¹¹

Bu arada araba onarıldı ve arkalarından yetişti. Mustafa Kemal’den öğrendikleri Marş eşliğinde yeniden yola koyuldular.¹²

Havza

Küçük Havza kasabası 1919’da Amasya vilayetine bağlı bir kaza idi.¹³ Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler 25 Mayıs 1919 Pazar günü öğleden sonra Havza’ya geldiler.¹⁴ Mesudiye Oteli civarında¹⁵ Kaymakam Fahri Bey, Belediye Başkanı İbrahim Bey¹⁶ kasabanın aydınları ve ileri gelenleri¹⁷ ile bir kıta asker tarafından karşılandılar.¹⁸

Törenden sonra önceden hazırlanmış olan, Ali Osman Ağa Zadelerin Konağı’na giderek “*Akşamı burada geçirdikten sonra Mesudiye Oteli’ne gittiler.*”¹⁹

2.1. 26 Mayıs 1919

Ertesi gün (26 Mayıs) Mustafa Kemal Paşa’yı Tataragaşı oğlu Eyup, Ulema-
dan (Hacı İmam) Mustafa, Mahmut Ağaoglu Bayram, Kadioğlu Hakkı, Saatoğlu
İbrahim, Belediye Başkanı İbrahim ve Zübeyiroğlu Fuat Beylerden oluşan
heyet ziyaret etti.²⁰

Memleketin durumu hakkında görüşmeler yapıldıktan sonra; Mustafa Kemal Paşa şöyle konuştu:

“Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız, memleketi kurtaracağız... Bizi öldürmek değil canlı mezara koymak istiyorlar. Şimdi çukurun kenarındayız. Son bir cüret belki bizi kurtarabilir.”²¹ “Zaten başka türlü dönüş imkânı yoktur... Sizinle her vakit temas edeceğim dairelerim Havzalılara her gün, her saat açıktır... Havza’da bir Müdafaa-i Hukuk Cemi-

⁹ Şapolya, *a.g.e.*, s. 224; Aktaş, *a.g.e.*, s. 39-40.

¹⁰ Aktaş, *a.g.e.*, s. 40-41.

¹¹ Dağ Başını Duman Almış / Gümüş Dere Durmaz Akar / Güneş Ufuktan Şimdi Doğar / Yürüyelim Arkadaşlar / Sesimizi Yer, Gök, Su Dinlesin / Sert Adımlarla Her Yer İnesin / Bu Gök, Deniz Nerede Var / Nerede Bu Dağlar Taşlar / Bu Ağaçlar Güzel Kuşlar / Yürüyelim Arkadaşlar / Sesimizi Yer, Gök, Su Dinlesin / Sert Adımlarla Her Yer İnesin / Dağlar Taşlar... Jaeschke, “a.g.m.”, s. 348.

¹² Aktaş, *a.g.e.*, s. 41.

¹³ Jaeschke, “a.g.m.”, s. 347.

¹⁴ Semerci, “a.g.m.”, s. 3.

¹⁵ Jaeschke, “a.g.m.”, s. 348.

¹⁶ Aktaş, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁷ Jaeschke, “a.g.m.”, s. 348.

¹⁸ Jaeschke, “a.g.m.”, s. 348; Aktaş, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁹ Şapolya, *a.g.e.*, s. 224; Ayrıca bkz. Aktaş, *a.g.e.*, s. 42.

²⁰ Aktaş, *a.g.e.*, s. 42.

²¹ Şapolya, *a.g.e.*, s. 225-226; Aktaş, *a.g.e.*, s. 42; Jaeschke, “a.g.m.”, s. 348.

yeti kurmalı ve çevre illere duyurmalısınız. Savunma için silahlanmaktan başka yol yoktur. Milletın şerefi, haysiyeti, özgürlüğü, bağımsızlığı gerçek-ten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak gerekirse, vatanın son ferdine kadar ölmeyi göze almasına bağlıdır.”²²

Mustafa Kemal'in bu sözleri Havzalıları çok duygulandırdı. Derhal teşkilatlanma çalışmalarına girdiler.²³

Mustafa Kemal Paşa'nın eşrafa, silahlı kaç kişi çıkarabilecekleri sorusuna aldığı cevap “Dört bin kadar silahlı” idi.²⁴

Sait Molla 23 Mayıs 1919'da kurucusu bulunduğu “Türkiye’de İngiliz Muhibler Cemiyeti’ni, himaye etmelerini bütün belediye reislerinden istemiştir.”²⁵ Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 26 Mayıs 1919 tarihli tamimi ile “İstiklalın millî ve siyasimizin kurtarılmasının ancak milletin yekvücut olarak müdafası ile kabil olacağını”²⁶ bildirdi.

Ankara'dan 26.05.1919 tarihinde Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafında: İzmir'den düzenli haber alamadıklarını, oradaki kumandanlıkla bağlantı kurulamadığını, 25 Mayıs'ta Manisa'nın işgal edildiğini haberleşmenin kesildiğini, kolordunun Ereğli'de bulunan kısmını, yaya olarak Ankara'ya getirmeye çalıştıklarını, Ankara'da ele geçen erleri, Afyonkarahisar'da 23. Tümen'e gönderdiklerini bildirdi.²⁷ Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da Yirminci Kolordu Kumandanı Fuat Paşa'nın 26.05.1919 tarihli şifresine 27 Mayıs 1919 tarihinde çektiği telgrafla, “Afyonkarahisar'daki 23. Tümen'in mevcudu ve görevi nedir? Bu tümene hangi kaynaklardan güç temin edilecektir. Bu tümene nasıl bir görev verilecektir. Konya'da işitildiği gibi bir vatan ordusu kurulmuş mudur?”²⁸ diyordu.

Mustafa Kemal Paşa Havza'da bu çalışmaları yaptığı günlerde İstanbul'daki Türk aydınları arasında görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı. “Daha çok Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle İngiliz Muhibler Cemiyeti'ne güvenen ve padişahla, Sadrazam Damat Ferid'in çevresinde toplananlar Türkiye'yi İngiliz himayesine vermekle kurtarabileceklerine inanıyorlardı...”

Ahmet Emin ve Halide Edip gibi aydınlar, Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin çevresinde toplanarak, Türkiye'nin Birleşik Amerika'nın güdümüne verilmesi görüşünü savunuyorlardı. Bu iki görüş sahipleri de Osmanlı Devleti'nin bir

²² Jaeschke, “a.g.m.”, s. 348.

²³ Aktaş, a.g.e., s. 42.

²⁴ Feridun Kandemir, *Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler*, Yakın Tarihimiz Yayınları, Ercan Matbaası, İstanbul 1964, s. 41.

²⁵ Gothard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çeviri: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, s. 123.

²⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: III, Ondördüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, Belge 25, İstanbul 1982, s. 914-915; *Atatürk Arşivinden Özel Seçmeler*, GnK. Atase Başkanlığı, Kültür Bakanlığı, Belge 144, Ankara 1981, s. 92.

²⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, Ondördüncü Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982, s. 18; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: III, Belge 11, İstanbul 1982, s. 905-906; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: I, Birinci Baskı, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, Temmuz 1982, s. 280.

²⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: III, Belge 12, İstanbul 1982, s. 906.

bütün olarak kalmasını, Osmanlı ülkesinin çeşitli devletler arasında paylaşılmasını yerine bu ülkeyi bütün olarak bir devletin himaye ve güdümü altında bulundurmaya yeğ tutuyorlardı. Üçüncü bir grup da bölgesel kurtuluş yolları arıyor, bazı bölgelerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılması yoluyla sorunun çözüleceğine inanıyor, hatta bazı bölgeler, imparatorluğun çökmesine kaçınılmaz gözyle bakarak kendi kendilerini kurtarmaya çalışıyorlardı. Bu görüşler 26 Mayıs 1919'da padişah iradesiyle Yıldız Sarayı'nda toplanan Şûra-yı Saltanat'ta yansıtılmıştı... Birçok devlet adamı ve tanınmış Osmanlı aydınlarının katılacağı Şûra-yı Saltanatı padişah Vahdettin bir söylev ile açmış. Toplantının amacını açıkladıktan sonra başkanlığı Damat Ferid'e bırakarak çekilmişti. Saltanat Şûra'sında üç görüş belirmişti:

- 1- Bağımsızlık için çalışacak bir milli şûra kurmak.
- 2- Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalanmadan korumak için Amerikan güdümünü kabul etmek. (Rauf Ahmet'in önerisi)
- 3- İngiliz himayesini istemek (Hürriyet İtilaf Partisi Başkanı Sadık Bey'in önerisi). Fakat Amiral Calthorpe'un 30 Mayıs'ta İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiğine göre, Şûra-yı Saltanat hiçbir kesin karar almadan dağılmış, siyasi durumda hiçbir değişiklik olmamıştır.²⁹

2.2. 27 Mayıs 1919

Mustafa Kemal Paşa yine Havza'dan Konya'da bulunan Yıldırım Kızalet Müfettişi, Cemal Paşa'ya çektiği 27 Mayıs tarihli şifre telgrafında; İtilaf Devletleri kuvvetlerinin Manisa'yı işgali, Afyonkarahisar'daki tümenin kuvvetlerini çoğaltmanın mümkün olup olmadığı ve Konya'daki "Vatan Ordusu" hakkında bilgi vermesini istedi.³⁰

Merzifon'daki İngiliz Denetim Subayı Solter 27 Mayıs 1919 günü, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek azınlıkların can güvenliği olmadığından bahsetti. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, Türklere yapılan katliamdan bahsederek "Bunlara karşı bugüne kadar ne yaptınız?"³¹ diye sordu.

Daha sonra Mustafa Kemal Paşa, Havza Kaymakamlığı'na çektiği 27 Mayıs 1919 tarihli telgrafi ile:

"İlçenin, bucakların İslam ve Hristiyanların Rum ve Ermeni olarak nüfusları, Mondros Mütarekesi'nden sonra önemli olaylar ve son iki aydaki soygunlar, soygunlara karşı hükümetin ve askerinin çalışmaları, komşu ilçelerin güvenlik durumu, Ermeni ve Rumların hükümetle ilişkileri, bunların iç ve dış komitelerle bağıllık dereceleri ve konumları, İngiliz ve Amerikan memurlarının kimlerle görüştüğü konusunda acilen bilgi istedi. Ayrıca bunların amaçları nelerdir? İslamlardan etkili konuşan kim vardır? Adları nelerdir? Mülkiye memurlarının ve askerlerin ahlaki tutumları ne-

²⁹ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: I, *Mondros Brakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sayı: 19, Ankara 1973, s. 71-72.

³⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: III, Belge 13, İstanbul 1982, s. 907; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 18.

³¹ Aktaş, *a.g.e.*, s. 43; Ayrıca bkz. Kandemir, *a.g.e.*, s. 44.

dir? Halkın aşar borçları çok mudur? Toplanmayan ne kadardır? I. Dünya Savaşı'nda ilçe taşıtları ne dereceye kadar tahrip olmuştur? Müslüman ve Hristiyan halkın siyasal duyguları nasıldır?³² sorularına da cevap istedi.

Mustafa Kemal Paşa yoğun bir çalışma dönemi geçirdi. Sabahları böbrek sancularına iyi gelen kaplıcaya gitti, gecenin geç saatlerine kadar çalışmalarını yürüttü. *"Havzalılar yurdumuzun içinde bulunduğu gerçek durumu O'ndan öğrendiler."*³³

2.3. 28 Mayıs 1919

Ali Fuat Cebesoy, (Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Mayıs 1919 tarihli telgrafı) bu şifreye 28.05.1919 tarihinde 545 numaralı şifre ile verdiği cevapta; 23. Tümen'in mevcudunun 900 kişiye çıkarıldığını, bunun Tarsus'taki fırka olduğunu, yeni emrine girdiğini, bir taburunun, Burdur ve Isparta ve kasabada geri kalanlarının Afyonkarahisar'da olduğunu, bunların işgal karşısında ordugahlarındaki kuvvet çoğaltmaya kadar mevkilerini terk etmeyeceklerini, tecavüze uğradıklarında o bölgede halktan alacakları yardım ile mevkilerini koruyacaklarını, Konya'daki vatan ordusundan haberi olmadığını, Yunanlıların Manisa'yı işgal ettiğini, halkın işgali red için miting yaptığını bildirdi.³⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın cesaret telkin edici sözleri üzerine³⁵ 28 Mayıs'ta Havzalılar okul binasında olağanüstü genel bir toplantı yaptılar. *"Memleket için ilk endişe ve heyecanları yaşadılar... Esnaf, tüccarlar, halk, mektebe birikiyor, teşkilat yapmak, silahlanmak mecburiyetini burada öğreniyorlardı. Toplantıdan sonra ümitle parlayan her gözde, 'Bizde bir şey yapmaya muktediriz' gibi bir mânâ okunuyordu."*³⁶ Bir gece Belediye Başkanı İbrahim Efendi'nin evinde toplandılar. Havza'da *"Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"*³⁷ kuruldu. *"Başkanlığına da Mahmut Ağaoğlu Bayram Efendi getirildi."*³⁸ *"18 Mayıs'tan itibaren Havza'da bir de Redd-i İlhak Cemiyeti de vardı."*³⁹

28-29 Mayıs gecesi kurulan cemiyet hakkında *"Ertesi günü"* Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi verildi. Memnuniyetini bildirerek bunun her yere bildirilmesini, bu işe belediyelerin aracılık etmesini tavsiye etti. *"29-30 Mayıs gecesi birkaç arkadaş sabaha kadar birçok yerlere Havza'daki kuruluşu tamim eden birer mektup yazmışlardı."* Böylece Havza'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu resmen duyurulmuş oldu.⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa *"Durumun mektup yerine telle bildirilmesinin daha uygun olacağını söyledi. Özellikle Amasya'ya ayrıca yazılmasını ve tellenmesini istedi."*

³² Aktaş, a.g.e., s. 44-45.

³³ Aktaş, a.g.e., s. 45.

³⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: III, Belge 14, İstanbul 1982, s. 907-908; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 18.

³⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: I, Öğretmen Dünyası Yayınları, I. Baskı, Ankara 1982, s. 285.

³⁶ Jaeschke, "a.g.m.", s. 348.

³⁷ Jaeschke, "a.g.m.", s. 349; Aktaş, a.g.e., s. 46.

³⁸ Aktaş, a.g.e., s. 46.

³⁹ Jaeschke, "a.g.m.", s. 349.

⁴⁰ Jaeschke, "a.g.m.", s. 349; Aktaş, a.g.e., s. 46.

Haber ... bütün belediyelere duyuruluyordu. Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa, Belediye Başkanı İbrahim Bey'den çekilen telgrafların ilmühaberlerini istedi. Daha önce taahhütlü mektuplar yazılarak bildirildiği için ayrıca durumun hassasiyeti sebebiyle telgrafla bildirilmesine cesaret edememişti. Mektup ilmühaberlerini getirdi. Mustafa Kemal'in sinirlenmesi üzerine İbrahim Bey, Mustafa Kemal'e, kendilerinin Havza'ya gelmesiyle sükutun mevcut olduğunu, can güvenliğinin olmadığını söyledi.

Aslında vatansever bir şahıs olan İbrahim Bey'e bazı hususlarda hak vermekle beraber ona:

“Evlâdım davayı kazanırsak her şey yoluna girecektir ama kaybedersek ne sen kalırsın ne ben... Hepimiz ölüme mahkûmuz. Bu sebeple açıkça savaşaçağız. Hiçbir şeyden çekilmeyeceğiz. Bu dava, bu savaş yurdun kurtarılması savaşdır. Yanlış düşünüyorsun ki öyle düşündün, bir defa olmuş zararı yok... Ama şimdi git. Amasya Belediye Başkanı'na aynı şeyleri telgrafla tekrarla.”⁴¹

Gelen cevapların çoğu olumlu olmakla beraber bazı bölgeler, belki de altında, hafifseme, önem vermeme, küçük görme gibi sözle karşılık vermişlerdi. Gelen cevaplardan duyulanan Mustafa Kemal Paşa halkın inkılap ve istiklal yolunda ilk adımını atacağına inanmıştı.⁴²

Mustafa Kemal Paşa bir hafta Samsun'da ve 25 Mayıs'tan 12 Haziran'a kadar Havza'da kaldı. Bu süre içerisinde memleketin her tarafında “Milli Teşkilatların” kurulması gerekliliğini tamimen bütün kumandanlara ve rüesayı memurini mülkiye'ye (sivil idare amirlerine) bildirdi.⁴³

Mustafa Kemal Paşa tamimlerde şöyle diyordu:

“İzmir'in bundan sonra Manisa ve Aydın'ın işgali ve yapılan zulüm ile ilgili olarak millet aydınlanmamıştı. Milli varlığa vurulan bu feci darbeye açıkça üzüntü ve şikâyet bildirilmemişti. Millet in bu haksız saldırı karşısında sessiz ve hareketsiz kalması elbette milletin lehinde düşünülemezdi. Milleti uyurup harekete geçirmek lâzımdır.”⁴⁴

Bu maksatla kaleme aldığı 28 Mayıs 1919 tarihli tamimi:

“Valilere ve müstakil mutasarrıflara, Trabzon, Sivas, Erzurum, Van, Diyarbakır, Bitlis, Mamûratülaziz (Elazığ / Harput), Ankara, Kastamonu, vilayetlerine, Canik, Erzincan, Kayseri Müstakil Mutasarrıflıklarına.”⁴⁵ Büyük Nutuk'ta ise; “Valilere bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum'da Onbeşinci Kolordu, Ankara'da Yirminci Kolordu ve Diyarbakır'da On Üçüncü Kolordu Kumandanlıklarına, Konya'da Ordu Müfettişliği'ne tamim'en” tebligatta bulunduğunu⁴⁶ söylemektedir.

⁴¹ Aktaş, a.g.e., s. 46-47.

⁴² Jaeschke, “a.g.m.”, s. 349.

⁴³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 22.

⁴⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 22.

⁴⁵ *Askeri Tarih Belgeleri Degisi (Harp Tarihi Belgeleri Dergisi)*, Yıl 30, Mayıs 1981, Sayı 79, Belge: 1731.

⁴⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 22.

Belgelerden anlaşıldığına göre tamim mülki ve askeri makamlara ayrı ayrı çekilmiştir. Atatürk Nutku'nda ayrı ayrı başlıkları birleştirilerek tek bir başlık altında göstermiştir. Çekilen tamim şöyledir:

“İzmir'in ve maalesef arkasından Manisa ve Aydın'nun işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık olarak sezdirmiştir. Yurt bütünlüğümüzün korunması için, milletçe gösterilen tepkinin daha canlı ve yürekli olması gerekir... Önümüzdeki hafta içinde çeşitli illere göre, Pazartesi başlayıp Çarşamba günü müracaatın arkası alınmak üzere, büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak milli gösterilerde bulunulması, bunun bütün kasaba ve köylere kadar yaygınlaştırılması, bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Bâb-ı Âli'ye etkileyici telgraflar çekilmesi ... düzenlenen milli gösterilerde... Hristiyan halka karşı saldırı, gösteri ve düşmanlık gibi tavır ve davranışlardan sakınılması zaruridir... Sonucun bildirilmesini rica ederim.”⁴⁷

Mustafa Kemal Paşa bu tamim ile asker ve sivil yöneticileri, halkı yurdun işgal ve ilhakına karşı, teşkilatlandırarak, harekâta geçirmeye çalışmaktadır.

2.4. 29 Mayıs 1919

Mustafa Kemal Paşa, ayrıca Diyarbakır'da İngilizlerin tesiriyle ortaya çıkan bölücülük olaylarına karşı yetkilileri uyardığı gibi bu konuda Genelkurmay Başkanlığı'na (Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne) çektiği 29 Mayıs 1919 tarihli şifre telgrafında:

“Bağımsız Kürdistan çalışma ve düşüncesini takip eden Diyarbakır Kürt Kulübü ile hükümet taraftarı olan diğer kulüpler arasındaki nefretin arttığını araştırma ile öğrendim. Kürtlere ve Kürdistan üzerinde etkisi olan Kürt ümerasından meşhur birçok kişilere resen ve kolordu vasıtasıyla telgraflar yazarak, devletin esas vaziyetini ve kendilerine kabul etmeleri gereken durum hakkında gereği gibi beyanat ve etkili öğütlerde bulundum... İngilizlerce Bağımsız Kürdistan için hangi bölgelerin kıymeti ve değeri artmaktadır.”⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa 29.05.1919 tarihinde Üçüncü, Onbeşinci ve Yirminci Kolordu Kumandanlıklarına gizli olarak çektiği şifre telgraflarında:

“İtilaf Devletleri'nin milletimizi zayıf gören bir siyaset uyguladıkları, milli bağımsızlığımızı ve devletimizi idama mahkûm etmekte oldukları artık belli olmuştur... Samsun ve Trabzon gibi Karadeniz limanlarımızın da işgali için hazırlıklara başlandı. Güvenilebilir mülkiye memurlarıyla el ele vererek bağımsızlığımızı savunacak örgütün (tabii gizli) kurulmasını gerekli görüyorum...”⁴⁹

Mustafa Kemal Paşa yukarıdaki telgrafında Türk Milleti'nin içinde bulunduğu durumu ve alınması gerekli tedbirleri açıkça göstermektedir.

⁴⁷ ATBD, (HTVD), Yıl 30, Mayıs 1981, Sayı 79, Belge: 1731, s. 9; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 22-23.

⁴⁸ HTVD, Yıl 2, Eylül 1953, Sayı 5, Belge 90.

⁴⁹ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1960, s. 35-36; Aktaş, a.g.e., s. 49-51.

Sadrazam Damat Ferid Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın 24.05.1919 tarihli telgrafına 29 Mayıs 1919'da verdiği cevapta: *"Vilayetler için istenen bahis konusu gerekli paranın Meclis-i Vükelâ kararıyla örtülü ödenekten acele gönderilmesi uygun görülmüş Dahiliye Nezâreti'ne bildirilmiştir."*⁵⁰ diyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir ve bunu takibeden Manisa ve Aydın'ın işgali üzerine memleketin her tarafında mitingler yapılması ve büyük devletler mümessilleriyle, müessir telgraflar çekilmesi emri üzerine; Yurdun her tarafında beliren bu faaliyetin mahiyeti ve şumulü hakkında bilgi isteyen Harbiye Nezâreti'nin 29.05.1919 tarihli şifre telgrafına, Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa'ya 30.05.1919 tarihinde çektiği şifre telgrafında:

*"İstanbul'a çekilen telgraflar tamamen sine-i milletten (milletin bağrından) fıskıran üzüntünün bir yansımasıdır. Bütün gördüğüm bu gösterilerin İtilaf Devletleri'nin Türk'ün milli şeref ve haysiyetine, meşru hakkına, mirasına karşı, zalimane tecavüzlerinden dolayı kanayan Türk ve Müslüman'dan başka bir şey değildir. Bu heyecan yurdun en uzak köşelerini kapsıyor yani geneldir. Hükümet memuru ile askerinin şimdilik tamamen tarafsız kaldığı bu gösteri ve üzüntülerin ölçülü olgunluk içinde, sağlam hareket eylediğini"*⁵¹ bildiriyordu.

2.5. 30 Mayıs 1919

Mustafa Kemal Paşa, 30 Mayıs 1919'da, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne çektiği şifre telgrafta: *"Anadolu'daki icraatının İstanbul basını tarafından münakaşa ve tenkit edilmemesi için daha İstanbul'da iken alınmış olan karara, yeni Dahiliye Nâzırı'nun da devam etmesini temin maksadıyla, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin yol göstermesini"* istemektedir.⁵²

30 Mayıs 1919 Cuma günü Havza'da Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile dini bir merasim yapılması ve bu vesile ile de halka silahlanmak lüzumunun üstü kapalı anlatılması uygun bulunarak köylere haber gönderildi. İzmir faciası kurbanlarının canlarına armağan edilecek bir mevlüt merasimine çok lüzum vardı. 30 Mayıs'ta Havza'da çok dikkat çekici bir kalabalık dalgalanıyor, havanın biraz muhalif olmasına rağmen her taraftan akın akın gelen köylüleri, camii şerifin içi dışı almıyordu.

"Namazda mevlütte bulunamamak üzüntüsünü gösteren halk, caddeleri, mahalle aralarını dolduruyordu. Maiyeti akranyla Mustafa Kemal Paşa camiye geldiler. Cuma namazı hiç görülmemiş bir cemaatle kılındı. Ve bir huşu huzur-u dini ile Cenab-ı Hak'tan yardım istendi. Sonra Menkibe-i Cenab-ı, Risaletpenah-ı okunarak son bir ayrılış hediyesi olmak üzere halka şeker yerine İzmir üzümü dağıtıldı.

Mevlütten sonra hocanın dini bir hitabede bulunması ve bu vesile ile halka silahlanmak lüzumu ve mecburiyetinin apaçık anlatılması program gere-

⁵⁰ HTVD, Yıl 2, Eylül 1953, Sayı 5, Belge 88; Ayrıca bkz. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlıkların, Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresine, Birinci Kitap*, Ankara 1959, s. 84.

⁵¹ HTVD, Yıl 2, Eylül 1953, Sayı 5, Belge 92.

⁵² HTVD, Yıl 2, Eylül 1953, Sayı 5, Belge 91.

ği iken meşkur (şüpheli) bir sebeple hoca o gün camiye gelmemiştir. Asıl toplantıdaki amacın değiştiğini gören paşa bu durumdan üzültü duymuş olacak ki, bunu paşanın yüzünden okuyanlardan biri “haniya vaiz?” diye keskin ve askerce bir hitapta bulundu.⁵³

Vaaz edecek hocanın belki rahatsızlığı yüzünden bozulan programın tas-hih (düzeltme) mümkün olduğu temin edilmekle beraber, belediye önün-de birikmeleri de halka ilan edildi.⁵⁴

Cuma namazından sonra konuşması düşünülen ve bu amaçla haber gön-derildiği halde gelemeyen Direm köyü imamı Merzifonlu Hacı Bayram oğlu Sıtkı Hoca'dır.⁵⁵ Kendisine geç haber verildiği için gelememiştir.⁵⁶ Mevlüt oku-nan cami ise Yörgüç Paşa oğlu Mustafa Bey Camii idi.⁵⁷

Havza'da ilk miting yapıldığı yer “*Otelle belediye binası arasında ki saha-dır.*”⁵⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın Belediye Reisi İbrahim Bey'e verdiği direktifle “*Mev-lüt bitince dışarıda fişek atılarak işaret verilsin. Böylece her üç camiden halk elleri-ne bayraklar alarak ve tekbir getirerek, alayla miting yerinde toplansın.*” demiştir.

Belediye Reisi İbrahim Efendi anılarında:

“Ben elimde bir bayrak önde gidiyordum. Havza'nın en büyük Şeyhi Ali Baba ile diğer bütün hacılar, hocalar, dervişlerde ağır ağır beni takip ediyorlar, ortalık tekbir tehlillerle (Lailaheillahlah sözünün tekrarlanma-sı) uğulduyor. Diğer camilerden çıkanlarda, sokak başlarında bize katı-lyorlar.”⁵⁹

Toplantıyı yönetenler Zübeyir oğlu Fuat Bey'i söylev için görevlendirdiler.⁶⁰ Böylece ulusal kurtuluş savaşının ilk mitingi 30 Mayıs 1919 Cuma günü öğ-leden sonra Havza'da şimdiki belediye binası önünde yapıyordu.

Fuat Bey “*Her Müslüman her ne mukabilinde olursa olsun silahlanmak zo-rundadır... İzmir'den sonra Samsun ve Havza'nın işgal felâketine uğrayacağı ortadadır. Varımız yoğunumuzla silahlanıp iç ve dış düşmanlara karşı koyaca-ğız.*”⁶¹ diyerek konuşmasını tamamladı. Konuşmanın sonunda ise “*Hazırın'a (meydanda bizzat bulunan), din ve namus ve nikâhları üzerine ahdı (söz verme) misak (yemin) yaptırıldı.*”⁶²

Belediye Reisi İbrahim Efendi ise miting de yaptığı konuşmasında: “*Bura-da, bu Havza sokaklarında gördüğünüz Rum çeteleri asker kaçacağı ... olmayıp,*

⁵³ Bu konuda R. N. Aktaş, “Paşa'nın sert bir sesle 'haniya vaiz' diye Belediye Başkanı İbrahim Bey'e çıktığı”nı bildirmektedir. Aktaş, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁵⁴ Jaeschke, “a.g.m.”, s. 349; Ayrıca bkz. Aktaş, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁵⁵ Kandemir, *a.g.e.*, s. 46; Ferdun Kandemir, *Yakın Tarihimiz*, Cilt: I, Sayı: 12, Vatan Gazetecili ve Matbaacılık, İstanbul 1962, s. 358.

⁵⁶ Kandemir, “a.g.m.”, s. 358-359.

⁵⁷ Aktaş, *a.g.e.*, s. 52; Kandemir, *a.g.e.*, s. 46.

⁵⁸ Kandemir, “a.g.m.”, s. 358.

⁵⁹ Kandemir, “a.g.m.”, s. 358.

⁶⁰ Aktaş, *a.g.e.*, s. 53.

⁶¹ Aktaş, *a.g.e.*, s. 53.

⁶² Jaeschke, “a.g.m.”, s. 350.

Yunanlıların eskiden beri göttükleri siyasi emellerinin mahsulü birer icra kuvvetidir. Bunların emel ve gayeleri artık meydana çıkmıştır.” dedi.

Mustafa Kemal Paşa, mitingden sonra Belediye Reisi’ni çağırarak bu mitingi istediği gibi bulmadığını söyledi ve “ben de, sizin gibi bir ferdim ve aranızda sonuna kadar ferd olarak çalışacağım. Bu memleketi hep beraber kurtaracağız ortada gizli kapaklı hiçbir şey yoktur ve olmamalıdır. Samimi doğru ve açık kalpli olmalıyız. Bu mitingin tekrar, ama noksansız yapılmasını isterim.”⁶³ dedi.

Mustafa Kemal Paşa 30.05.1919 tarihinde Erzurum’da 15. Kolordu Kumandanlığı’na çektiği telgrafta:

1- Vali Münir Bey’den 29 Mayıs’ta aldığı doğruluk dereci belli olmayan şifrede, “Ermenilerin Kars ve Sarıkamış’ta on bin asker yıkdıkları ve Antiranikin’de otuz bin kadar kuvvetle Van cihetine inmekte olduğu”nun bildirildiğini, bu konunun araştırılmasını, yazılı olarak cevap verilmesini istemektedir.

2- “İngiliz Askeri birliklerinin, İzmir’de Yunanlılar’a yaptıkları gibi bu cephe de de Ermenilere öncülük edeceği pek mümkündür... Kanaatimce böyle bir duruma biz, düşmanlığa ve anlayışa, (karşı) mülkü meşrumuzu ve milli istiklalimizi kurtarmak için mecburuz.” diyor ve bu konudaki görüş ve kararını Erkân-ı Harbiye-i Umümiye Reisi Cevad Paşa’ya bildirdiğini söylüyor.

“Âdeta kuşatılmış bir kaleye benzeyen Bâb-ı Âli’de İtilaf temsilcilerinin esiri gibi, milletin alnyazısını idareye uğraşan merkezi hükümetimizin bu gibi konularda hiçbir şey diyemeyeceğini, yapamayacağını... Bu konudaki görüşlerinizi bekliyorum.”⁶⁴ diyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Ermenilere vilayetleri peşkeş çekmek istediklerini, azınlığın çoğunluğa hükmedilmesini istediklerini, merkezi hükümetin bu konularda hiçbir şey diyemeyeceğini, mülkü meşrumuzu ve istiklali millimizi korumak zorunda olduğumuzu, ifade etmektedir.

2.6. 31 Mayıs 1919

31 Mayıs 1919’da, Harbiye Nezâreti, Dokuzuncu Ordu Müfettişliği’ne çektiği 31.05.1919 tarih ve 2913 numaralı şifre telgrafında:

“Onüçüncü Kolordu tarafından şimdiye kadar Samsun yoluyla Dersaadet (İstanbul) e gönderilen 31333 adet çeşitli sürgü koluyla, 198 çeşitli makineli tüfek ve 26 top kamasının sevk edildiği anlaşılıyor.” Müfettişlik bölgesi içinde bulunan bu sevkiyatın yerlerinin bildirilmesi, rica edilmektedir.⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezâreti’nin, 31.05.1919’da çektiği 2913 numaralı şifreye verdiği cevapta:

“On Üçüncü Kolordu tarafından Samsun yoluyla sevk olunan sürgü, kollarıyla top kamalarının ilk kademesine Havza’da rastladım. Bu kademedede 10 bin kadar sürgü kolu, 12 top kaması vardır.”⁶⁶ diyordu.

⁶³ Kandemir, “a.g.m.”, s. 359.

⁶⁴ Karabekir, a.g.e., s. 36-37.

⁶⁵ HTVD, Yıl 2, Eylül 1953, Sayı 5, Belge 93.

⁶⁶ HTVD, Yıl 2, Eylül 1953, Sayı 5, Belge 94.

“Sivas vilayetine dönen Ermeni göçmenler ‘taşı yerinden oynattılar.’ Bunlar İzmir’e Yunanlıların çıkmasından bu yana kendilerini tehdit edilmiş hissetmekte idiler. 23 Mayıs’ta (Anadolu’nun her yerinde olduğu gibi) Sivas’ta da bir miting yapıldı. Ermeni Patrikliği’ne gönderilen bir raporda şöyle denilmektedir: ‘İzmir’in işgali vesilesiyle miting ‘cihat’ ilanı tehdidi. Sadrazamın Dörtler Meclisi’ne gönderdiği tehdid telgraftı (Anlaşılan 15.05.1919 tarihli protesto notası kastedilmektedir.) Türkleri son derece heyecanlandırdı ve onları daha da idare edilmez bir hale getirdi...” ... “Calthorpe Ermeni mültecilerini korumak maksadıyla ‘memurini mülkiye-i aidesi’ne talimat verilmesi ricasiyle Bâb-ı Âli’ye 24 Mayıs’ta bir nota tevdi etmekle gereğinin yapılmasını münasip görmektedir.’ Damat Ferid ‘Vazifedarına (görevli) hemen telgrafla evamiri katiye itasiyle ... tahkikatı mahsusla bil icra neticesinin sürati mümkünle ile... iblağı’ için Şevket Turgut Paşa’ya 31 Mayıs’ta ricada bulunmuştur. Turgut Paşa ise ‘Mustafa Kemal Paşa’ya yazalım’ diye emir vermiştir. 2 Haziran’da ... Mustafa Kemal Paşa’ya İngiliz notasının bir sureti gönderilmiştir.”⁶⁷

Nota örneğinin içeriği şöyledir:

- 1- Sivas’ta Ermeni mültecilerinin güvenliğinin sadrazama bildirildiği.
- 2- Askerî komutanın görev bölgesi içinde bulunan Ermenileri iyi koruması, aksi takdirde sorumlu olacağına, Harbiye Nezâreti vasıtasıyla kendisine iletilmesini, sadrazamın bu konuda emir vermesinin rica edildiği ve buna benzer bir yönergenin sivil memurlara da verilmesi rica edilmektedir.⁶⁸

3. 01 Haziran 1919

Mustafa Kemal Paşa, 01.06.1919 tarihinde vilayetlere, mutasarrıflıklara, 15. Kolordu Kumandanlığı’na gönderdiği tamim (genelge)de: 27.05.1919 tarihli Türkiye-Havas-Reuter ajansın haberine göre: Padişahın Yıldız Sarayı’nda topladığı Saltanat Şûrası’nda bütün üyelerin fikri Türkiye’nin ülke bütünlüğünü korumak şartıyla büyük devletlerden birinin yardımını sağlama merkezindedir.

27 Mayıs 1919 tarihli İstanbul gazeteleri ise, “Şûra-yı Saltanat görüşmelerinde söz alan 25 kişiden hemen hepsinin demeçleri tam istiklale nail olma ve millet fertlerinden acilen bir “Şûrayı Millet teşkili” ile milletin geleceğinin bu şûraya verilmesi zemininde olup, yalnız bir kişinin İngiliz himayesini teklif ettiğini, bu yayınlar ile ajans haberleri arasındaki tezdin Bâb-ı Âli’den açıklanmasını istediğini, bilgi için arz olunur”, diyordu.⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa, ayrıca bu haberle ilgili olarak Sadrazam Damat Ferid Paşa’ya çektiği telgrafta milletin milli istiklalini korumaya kararlı olduğunu ve doğabilecek bütün kötü sonuçlara karşı her türlü fedakârlığı göze aldığını ve milli vicdanı temsil etmeyen haberlerin endişe verici tepkiler yarattığını bildirmiştir.⁷⁰

⁶⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, s. 123-124.

⁶⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 24-25.

⁶⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: III, Belge 25, İstanbul 1982, s. 914-915.

⁷⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 27.

3.1. 2 Haziran 1919

Asayişle ilgili olarak: Sivas Vali vekili Hasbi, 02.06.1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği bir telgrafta şöyle diyordu:

Bugün Adana'dan Albay Dömanj (Demange) imzasıyla "Aziziye'de İzmir'in işgali üzerine Hristiyanların Katil ile tehdit edildiği bu ise muvafık olmayıp size vaziyetten haber veriyorum ki 'Bu haller müttefik askerleri tarafından vilayetinizin işgaline sebep olur.' mealinde yazı ile bildirilmektedir. Adı geçen konunun Harbiye Nezâreti Celilesi'nden sorularak icabeden cevapların verildiği."⁷¹ mealinde bir telgraf aldığını bildiriyordu.

Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 02.06.1919 tarih ve 330 sayılı telgrafında: Üsteğmen Hamdi Efendi'nin tekrar yardıncılarıyla firar ettiğini, Gürcü, Laz, Rum çeteleri hakkında ne gibi tedbirler alındığının bildirilmesini⁷² istedi.

2 Haziran 1919'da Samsun'da görevli İngiliz Yüzbaşı Hurst Havza'da Mustafa Kemal Paşa ile olan görüşmesi hakkında şöyle diyordu:⁷³ "2 Haziran 1919'da, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ettim. Beni dürüstlükle kabul etti. Memuriyeti hakkında şüphe beslediğime dair hiçbir belirti vermedim. Genel durumu ve asayişin yeniden iadesi için alınacak tedbirler hakkında konuştuk..."⁷⁴

2 Haziran 1919, Mustafa Kemal Paşa, Saltanat Şûrası'nda konuşulan şeyler hakkında Samsun yeni Mutasarrıfı Hamit Bey'in getirdiği bilgileri, Karabekir'e yazdı. Şûra'nın hükûmete güvensizliği dolaylı olarak anlatan nutuklarla bittiğini, kesin karar alınmadığını hükûmetin zaafa uğradığını bildirdi. İstanbul'da yeniden bir inkılap ruhu uyandırdığı anlaşılmaktadır.⁷⁵ diyordu.

3.2. 03 Haziran 1919

Sivas'taki Ermeni meselesi ile ilgili olarak, Sivas Vali Vekili Hasbi, Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği'nin, 03.06.1919 tarihli şifresine aynı gün şu cevabı vermişti. "Vilayet dâhilinde hiçbir bölgede endişeye sebep olan durumlar mevcut değildir. Ermenileri tedhiş edecek olay dahi olmamıştır..."⁷⁶

Yine Sivas'ta, Ermeni meselesi ile ilgili olarak; 3. Kolordu Vekili Fikri, Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği'nin, 03.06.1919 tarih ve 12.ve 15. nolu şifre telgrafına, 03.06.1919 tarihinde verdiği cevapta: "Sivas ve civarında evvelce bulunan Ermenileri ve daha sonra gelen mültecileri tedhiş edecek bir olay olmamıştır. Ne Sivas'ta ne de civarında endişeye sebep olacak hiçbir durum yoktur."⁷⁷ Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nâzırı, Şevket Turgut Paşa'nın, 31 Mayıs 1919 tarihli telgrafında: "Üçüncü Kolordu Ordu bölgesinde... son nota'da

⁷¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: III, Belge 24, İstanbul 1982, s. 914.

⁷² HTVD, Yıl 2, Haziran 1953, Sayı 4, Belge 63.

⁷³ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 51; Zeki Sarhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: I, Öğretmen Dünyası Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 1982, s. 298.

⁷⁴ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 127.

⁷⁵ Sarhan, *a.g.e.*, s. 298.

⁷⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: III, Belge 22, İstanbul 1982, s. 913-914.

⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: III, Belge 23, İstanbul 1982, s. 913-914.

*bildirilen durumlar hakkında özel soruşturma yaparak acele bildirilmesini rica ettiğini*⁷⁸ bildiriyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Sivas vilayeti askerî ve mülki yetkililerden özel tahki-
kat sonuçlarını aldıktan sonra 03 Haziran 1919, (Vürudu 4 minh) da Harbiye
Nezâreti'nin 02 Haziran 1919'da çektiği şifreye nota suretini de içine alan şifre
telgrafla şöyle cevap veriyordu:

*“Sivas ve çevresinde eskiden beri bulunan Ermenileri ve sonradan gelen
mültecileri dehşete düşürecek hiçbir olay olmamıştır fakat... İzmir bölge-
sinde olan tecavüzleri benzeri hadiselerin yeniden meydana gelmesine
karşı ne milletin heyecanı ve vicdan ızdıraplarını ve de bundan doğan milli
nümayişleri engelleyip durdurmak için kendimde ve hiç kimsede kuvvet
ve kudret göremeyeceğim gibi, bu yüzden çıkacak olay ve hadiselerin kar-
şısında sorumluluk kabul edebilecek ne komutan ve ne de sivil idareci ve
ne de hükümet tasavvur ederim.”*⁷⁹

Bu çok büyük bir düşüncenin ifadesi idi. Her şeyi olduğu gibi saklamadan,
olması gerekenleri ve olacakları, askerî ve sivil yöneticilerin görevlerini yap-
ması gerekenleri anlatan bir ifade idi.

03 Haziran 1919 Paris'te toplanacak bir konferansta Osmanlı Devleti'nin
hukukunun düşünüldüğünü bildiren resmî tebliğ ve ajans yayınları üzerine⁸⁰
Mustafa Kemal Paşa, Konya'da Ordu Müfettişliği'ne, Kolordu, Valilik ve Muta-
sarrıflıklara gönderdiği 03.06.1919 tarihli şifre telgrafında:

*“Sadrazamın, Paris'te toplanan konferansta ‘Milletçe kesin bir şekilde sa-
vunulması istenen... haklar iki noktada önem kazanmıştır. Birincisi dev-
let ve milletin tam istiklali, ikincisi, anavatan topraklarında çoğunluğun
azınlıklara feda edilmemesidir.’ Ayrıca sadrazamın Ermeni Muhtariyeti
ile ilgili demecinin doğu illeri halkını üzdüğünü ifade ile ‘Milli istiklalin
korunmasını ve millet geleceğinin bir milli meclis iradesine bırakılmasını’
istemiş. Yine Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin dayandığı hükümet adına Sadık
Bey'in İngiltere himayesini istediğini, bu nedenle vilayetlerde Müdafaa-ı
Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin, sadrazam ve padişaha
telgraflar çekerek, milli istiklalin mutlak dokunulmazlığının ve millet ço-
ğunluğunu haklarının korunmasının temel şart olduğu belirtilmelidir.”*⁸¹

3 Haziran 1919 Mustafa Kemal Paşa, Sadarete Ege bölgesindeki işgaller
üzerine siyasi ve umumi durum hakkında bilgi istemiştir.⁸²

3.3. 5 Haziran 1919

Mustafa Kemal Paşa 05 Haziran 1919'da Harbiye Nezâreti'ne çektiği şifre
telgrafta: Sivas vilayetinin, Amasya ve Tokat sancaklarında, Canik Livası'nda

⁷⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 24.

⁷⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 26; *HTVD*, Yıl 2, Eylül 1953, Sayı 9, Belge 95.

⁸⁰ Kocatürk, *a.g.e.*, s. 51.

⁸¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 27-29.

⁸² Kocatürk, *a.g.e.*, s. 52.

Erbaa ve Niksar'da, Ankara vilayetinin Çorum çevresinde, Trabzon vilayetinde, Gümüşhane taraflarında Erzincan, Erzurum, Trabzon, Gümüşhane'deki asayiş durumu hakkında aldığı bilgileri bildirdi. Rum çetelerinin, Türk çetelerinden fazla olup siyasi amaç güttüklerini, İngiliz ve Amerikan memurlarıyla içli dışlı olup bunlardan teşvik gördüklerini belirtti. Alınan tedbirlerle çetecilik olaylarının azaldığını yazdı.⁸³

Mustafa Kemal Paşa 05 Haziran 1919'da, Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği asayişle ilgili, telgrafın bir suretini de Sadaret Yüksek Makamı'na göndermiştir.⁸⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın emirleri doğrultusunda Havza mitingi ikinci defa 06 Haziran 1919, Cuma günü yapılmış ve mitinge gelemeyen Sıtkı Hoca (Dirrem Köyü İmamı)ya haber verilmiş. Miting öncesi Cuma namazı için hutbeye çıkan Sıtkı Hoca halkı coşturmak ve ülkenin içinde bulunduğu şartları halka anlatmak üzere şu ifadeleri kullanarak halkın nabzını tutmasını bilmiştir, 'Yangın saçaklığı sardı, yanıyoruz! Tek çaremiz silaha sarılmaktır.'⁸⁵ demiştir.

Sıtkı Hoca mitingi şöyle anlatır:

"Gün geldi, camiler, sokaklar, meydanlar her taraf bağı yanık halkla doldu. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de işte şu, şimdi belediye dairesi olan, o zaman ki (Ali Baba Otelinin penceresinden bize bakıyordu. Tekbir ve tehlikelerle ağır ağır yürüyerek meydana vardık olanca takatimi kullanarak, heyecan ve helecan içinde söyledim söyledim... 'Ey cemaat diyor-dum, düşmana karşı koymak için elde sopa lazımdır! En gücü yetmeyen, en fakir Müslüman ve Türk bile bu günden tezi yok, birer sopa olsun edin-melidir. Buna da iktidarım yok diyebilen var mı? Varsa evindeki kazmayı, keseri, bıçağı, o da yoksa yumruğunu hazırlasın. Artık zamanı gelmiştir. Hazret-i Allah da Peygamber Efendimiz de böyle emrediyor."⁸⁶

Böylece mükemmel bir miting yapıldı... Dualar edildi ve tekbirlerle dağıldı. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Belediye Reisi İbrahim Bey'i çağırttı: "Memnun oldum... istediğimiz gibi bir miting yapıldı. Hoca Efendi de pek güzel konuştu... Daima sizlerle muhabere edeceğim. Müsterih olun. Ben de sizin gibi fert olarak, inşallah kazanacağız zafere kadar, beraber el ele çalışacağız." demiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri ile Havza'da yapılan bizzat izlediği bu iki miting ile; Türk Milleti'ne vatanın tehlikede olduğunu, ama zaferi mutlaka kazanacaklarını ifade etmek istemiştir. Ayrıca ordu ve mahalli idarelerin işbirliği ile Türk Milleti'ni Millî Mücadele yolunda harekete sevk edilebileceğini göstermiştir. Şüphesiz Mülkü İdare Amirleri de bu hareketin içindedirler.

⁸³ HTVD, Yıl 2, Haziran 1953, Sayı 4, Belge 64; Ayrıca bkz. Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, Cilt: I, s. 138-139; Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 306.

⁸⁴ *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları Nu. 1, GnNu060, Belge 34, Ankara 1982, s. 34-35.

⁸⁵ <http://samsun01.blogcu.com/milli-mucadelede-il-miting/380995>.

⁸⁶ Feridun Kandemir, *Yakın Tarihimiz*, Cilt: I, Sayı: 12, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul 1962, s. 359.

3.4. 06 Haziran 1919

İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral A. Calthorpe, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 970 numaralı raporda özetle şu konulara değinmiştir:

- Türkiye'nin içinde bulunduğu genel durumu,
- Damat Ferid Paşa'nın İngiliz yardımından hatta mandasından yana olduğu,
- Tevfik Paşa'nın da gizlice İngilizlerle uyuşma ümidi beslediği,
- Türkiye'de halkın duygularının genellikle İngilizlerden yana olduğu,
- İngiliz ve Fransız çıkarları arasında ayrılık olduğunu gören bazı Türklerin bundan yararlanmaya çalıştıkları,
- Yunanlıların Aydın vilayetinde ilerlemelerinin de Türk halkı arasında içten içe hınç yarattığı,
- Mustafa Kemal'in yeni bir teşkilât yaratmakta olduğu, birçok Türk subayının Anadolu içlerine çekildikleri,
- Padişahın yalnız kendi kişisel güvenliğini düşünmesi, hükümetin ve sadrazamın zayıf olması karşısında bu yeni gelişmelerin kaygı verici olduğu ve İtilaf Devletleri arasında birliğe ihtiyaç duyulduğu.⁸⁷

Bunlardan yalnız Türk subaylarının Anadolu içlerine çekilmeleri tespitleri doğru olmasa gerek.

Bu konuda Kâzım Karabekir Mart ayı ortalarında İstanbul'da iken "Birçok rütbedeki subaylar izinli izinsiz İstanbul'a akın ediyorlardı."⁸⁸ demektedir.

İstanbul ve Anadolu mitinglerinin tepkileri ve Mustafa Kemal'in geri çağırılması:

İstanbul mitingleri sonucu işgal makamlarının, 28 Mayıs günü 67 Türk devlet adamını Malta'ya sürmeleri, Anadolu mitinglerinin sonucu ise Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri çağırılması olmuştur. Bu geri çağırılıştaki... 26 Mayıs 1919 'Saltanat Şûrası'nda İngiliz Mandası'nın istenmesine karar verildiğinin ajanslar ajansla meklet içine yayılması üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın 3 Haziran 1919'da, Sadrazam Damat Ferid Paşa'yı ikaz etmesinin, Paris Barış Konferansı'na gidecek Damat Ferid'in, konferansta 'tam istiklal ve vatanın bazı asli kısımlarında çokluğun azlığa feda edilmemesi' davasını savunması için Anadolu'nun bütün milli teşkilatları tarafından sadrazama ve doğrudan doğruya padişaha telgraf çekilmesi yolunda, 3 Haziran 1919'da Anadolu'daki sivil ve ordu makamlarına talimat vermesi şüphesiz etkili olmuştur.⁸⁹ Böylece İngilizlerle, Damat Ferid'in meselenin mahiyeti (iç yüzü) hakkında şüpheleri kalmamış oluyordu.⁹⁰

⁸⁷ Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt: I, Nisan 1919 - Mart 1920, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Özet Metin, Nu 3, Rapor No. 970, s. XXII, Orijinal Metin, Nu 3, Rapor Nu 970, Ankara 1973, s. 6-10.

⁸⁸ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969, s. 16.

⁸⁹ Tevfik Biyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da I., 1919-1921*, 2. Basım, Kent Basımevi, Ankara, Ekim 1981, s. 119.

⁹⁰ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 124.

Bunun üzerine Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne 06 Haziran 1919 tarih ve 33/2097 numaralı yazı ile Harbiye Nezâreti'nden şu talepte bulundu:

“Kemal Paşa ile Maiyeti Erkânı'nun vilayetlerde ispat-ı vücut etmelerinin arzu olunmadığını... kendini göstermiş sivrilmiş bir paşanın maiyeti erkânı ile beraber memleket dâhilinde dolaşması kamuoyunu rahatsız edeceği gibi askerlik görüşünden dahi, kendi çalışmasına bence bir lüzum görülmemektedir. Kemal Paşa ile maiyeti erkânının derhâl İstanbul'a dönmesi için emir buyurmalarını talep eylerim.”⁹¹

Bu durumu, İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral A. Calthorpe, 08.06.1919'da Osmanlı Hariciye Nâzırı'na gönderdiği 1994 numaralı nota ile doğruladı. Nota ile Samsun vilayetinde bazı kötü eğilimli kişilerin karışıklık yaratmak istedikleri. Bu harekette Mustafa Kemal Paşa'nın öncü rolü oynadığı. M. Kemal'in geri çekilmesi için Karadeniz Başkumandanlığı'na Türk Harbiye Nezâreti'ne talimat verildiği. İçeride karışıklık yaratılmasının pek vahim sonuçlar vereceği, Bu bakımdan bölgelerindeki karışıklıklardan şahsen sorumlu olacakları yolunda bütün mülki memurlara derhâl talimat gönderilmesi ve Samsun⁹² vilayetindeki durumla ilgili olarak Calthorpe'a sürekliliği bilgisi verilmesini istiyordu.⁹³

Bu gelişmeler üzerine Milne'nin 6 Haziran 1919 tarih ve 33/2097 numaralı notasına, Cevat (Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Çobanlı) ve Kâzım (Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye 2. Başkanı) Paşaların imzalı yazıları ile 08 Haziran'da verdikleri cevapta:

“Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Kitaatı Müfettişliği'ne tayinine etkili sebeplerden biri İngiltere devleti temsilcisinin Bâb-ı Âli'ye verdiği bir nota olmuştur. (Nota'nın sureti ilişiktir.)

İş bu nota üzerine Sadrazam Paşa Siyasi Temsilci (Ryan!) ile görüşmüş ve bir müfettiş göndereceğini söylemiş. Şüphesiz itiraza da maruz kalmıştır. Hususi ile o sıralarda kendisinin dahi silahların toplanmadığı veya nakledilmediği hakkında birçok şikâyetleri vardı.

Bundan dolayı hükümet mütarekename gereği sorumlu bulunduğu asayiş... temin etmek için Heyet-i Vükela'ca (Bakanlar Kurulu) memleket, üç asayiş bölgesine bölünmüş ve her bölgeye bir müfettiş tayin edilmiştir ki Mustafa Kemal Paşa'da o müfettişlerden biridir.

Tezkirenizle (Pusula) de istenmiş ve uygun gördüğünüz üzere Yakup Şevki Paşa'nın yerine tayin edilmiştir. Ancak banş zamanına ait teşkilat olduğu için Ordu Kumandanı değil Ordu Müfettişi unvanını taşımaktadır.

⁹¹ HTVD, Yıl 1, Eylül 1952, Sayı 1, Belge Nu 17; Ayrıca bkz. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Mentesh Kitabevi, Sayı: 1, Ankara Cad. 48/B, İstanbul, Ekim 1967, s. 11..

⁹² Gotthard Jaeschke, “Bunu Sivas Vilayeti Olarak Gösterir. Jaeschke, *a.g.e.*, s. 124-125.

⁹³ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1919-1938*, Cilt: I, Özet Metin, Sıra Nu 4, 08 Haziran, Belge Nu 1994; Orijinal Metin, Sıra Nu 4, 08 Haziran, Belge 1994, F O. 371/4158-94625; Jaeschke, *a.g.e.*, s. 124-125.

Böyle bir müfettişin vilayetleri dolaşmasının kamuoyunu rahatsız mı ve yahut aksine teskin mi edip etmeyeceğinin takdiri memleketin tecrübekâr bir askerî ve evlâdı hususiyle bu işte sorumlu bir nazır olduğum için acizlerine terk buyurulmasını kemali ihtiramla zâtı asilanelerinden rica eder, sekiz aydan beri devam eden bir mütarekeden sonra artık biraz da Türkleri ve Müslümanları lütfen itimadınıza layık görmenizi pek rica ederim.”⁹⁴ deniliyordu.

3.5. 07 Haziran 1919

Mustafa Kemal Paşa Samsun yolu ile İstanbul'a gönderilmekte olan 10.000 sürgü kolu ile 12 top kamasına Havza'da el koydu. Havza silah deposundaki silahları evlere taşıttı. Sürgü kolları ve kamaları götüren hayvanları sattırdı.⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezâreti'nin, 02 Haziran 1919 gün 330 sayılı, emirlerine, 04.06.1919 yazıldığı halde, 07.06.1919'da telgrafla verdiği cevapta: *“Daha önce verilmiş olan asayiş raporlarının özeti özellikle, jandarma kuvvetlerinin takviyesi hakkındaki düşüncelerini içine almaktadır.”* Bu raporda Hamdi Efendi'nin yerini terk ettikten sonra geri döndüğünü, bu hareketinden sonra Divan-ı Harbçe sorgulanması sonucunda, Dersaadet'e gönderilmesine karar verildiğini haber alınca firar ettiğini, nerede olduğunun tespit edilemediğini bildirmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, raporlar hakkında şu bilgileri verir; Canik Livası'nın asayiş hakkında ilk raporun 21 Mayıs 1919 tarih de Sadaret'e ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Nezâreti'ne verildiğini, bütün bölgedeki vilayetlerde asayiş yerleştirme ile ilgili olduğunu, ikinci raporun, 24 Mayıs 1919 Sadaret'e verildiğini, bölgedeki bütün vilayetlerde asayişin yerleştirilmesi ile ilgili olduğunu, üçüncü raporun, 4 Haziran 1919'da Harbiye Nezâreti'ne ve Sadarete verildiğini, bu raporlardan asayişin genel durumunun açıklanabildiğini ve tespit edilebildiğini, Amasya Livası'yla bizzat meşgul olduğunu, bölgedeki jandarma kadrosunun noksan olduğunu artırılması gerektiğini, bölgede asayişin temini eşkiyanın tepelenmesi işinin askerler tarafından yerine getirildiğini söylemektedir.⁹⁶

3.6. 07 Haziran 1919

Mustafa Kemal Paşa'nın kurmay heyetinden haber alma ve siyasi işlerle ilgili, Binbaşı Hüsrev Bey (Gerede), Havza'dan, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektupta; karargâhtaki arkadaşlarını tanıtır. Yüksek medeni cesaretini, yurda bağlılığını ve zekâsını övdüğü Mustafa Kemal'in yanında görev almakla isabetli bir karar vermiş olduğunu bildirdi. 02 Haziran'a kadar İstanbul gazetelerinde yer alan haberleri aktardı. Bolşeviklerle birlik olunmasını ve onlardan alınacak silah cephane yardımının sağlam kazığa bağlanmasını önerdi.⁹⁷ Sovyet Rusya ile ilişkiler, resmî olmayan bazı

⁹⁴ HTVD, Yıl 1, Eylül 1952, Sayı 1 Belge 18; Ayrıca bkz. Gotthard Jaeschke, *KSİİB*, s. 125-126.

⁹⁵ Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 309.

⁹⁶ HTVD, Yıl 2, Haziran 1953, Sayı 4, Belge 65.

⁹⁷ Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 310.

kişiler ya da kurullar aracılığı ile yürütülüyordu. Bunların en önemlisi, 1919 Mayıs'ında Türk milliyetçileri ile temas etmesi için Anadolu'ya gönderilen Albay Semen Mihailoviç Budienni'nin başkanlığında kuruldu. Karabekir'in açıkladığına göre, İstanbul'da iken İlyaçev adında başka bir Sovyet Albay'ı ile de görüşmüş bulunan Mustafa Kemal, Haziran'ın ilk günlerinde, Havza'da Ali Baba'nın Mesudiye Otelinde, Albay Budienni'yi kabul ediyor.⁹⁸ Albay Budienni Mustafa Kemal'e emperyalistlere karşı giriştiği savaşta Sovyetler adına para ve silah yardımı öneriyor, ama Mustafa Kemal'in Anadolu'da nasıl bir rejim kuracağını öğrenmek istiyordu. Albay Budienni'nin, Türk önderlerine Bolşevik sistemini kabul ettirmek istediği açıktı. ... Mustafa Kemal, komünizmi Türkiye'de ilan etmenin imkânsızlığını belirterek, Türk Milleti'nin tek amacının Milli Mücadele'yi kazanıp istilaya son vermek olduğunu söylüyordu. Bu arada Mustafa Kemal, Sovyet askeri ve mali yardımına karşılık, Türkiye'yi Sovyet Rusya ile düşmanları arasında bir barikat haline getirmeyi kabul ediyordu. Bu öneri Bolşevikler için ... önemli idi. O tarihten sonra Bolşevik yardımı, Türk ihtilal önderleri arasındaki yazışmalarda en önemli konular arasında yer almaya başlıyordu.⁹⁹

3.7. 08 Haziran 1919

Rauf Orbay İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiş ve Ankara'da Ali Fuat Paşa ile buluşmuştur. Bir an evvel Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile buluşmak arzusunda olduklarından, Fuat Paşa 08.06.1919 tarihli bir telgrafla İskilip ve Osmancık'ı mülakat mahalli olarak kabul buyurmasını rica etmiştir.¹⁰⁰

Mustafa Kemal Paşa'da Ankara'da 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya çektiği 08.06.1919 tarihli cevabi telgrafında:

“Arkadaşınızla ve zat-ı alinizle birlikte görüşmekliğimiz fevkalâde mühim ve elzemdir. Ancak benzin yokluğu beni buraya bağlamıştır. Osmancığa kadar zahmet ve fedakârlığı göze aldıktan sonra Havza'ya kadar sürdürmenizi ve mümkünse yarın yola çıkmanızı özellikle rica ederim. Hareketinizin ve Havza'ya ne vakit ulaşabileceğinizin yazı ile bildirilmesini bekliyorum. Refet ve Hamit Beyleri de davet edeceğim... yetişmenizi bekliyorum.”¹⁰¹

Şevket Turgut Paşa (Meclis-i Vükelâ kararına uyararak) Mustafa Kemal'e 08 Haziran tarihli aşağıdaki muvakkat (geçici) mahiyette olan telgrafta:¹⁰² *“Maiyet-i Aliyeleri'ndeki istimbotlardan biriyle buraya teşrifiniz rica olunur.”¹⁰³* diyordu. Jaeschke'ye göre *“Böylece M. Kemal (Paşa) ile Harbiye Nezâreti ara-*

⁹⁸ Sina Akşin, bu görüşmeler için, M. Tuncay'a atfen” uydurma olduğu anlaşılıyor” demektedir. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul 1983, s. 424.

⁹⁹ Salahi R. Sonyal, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 83-84.

¹⁰⁰ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Edebiyat Yayınevi, Denizciler Caddesi, 58/D, Ankara 1964, s. 6-7.

¹⁰¹ Kocatürk, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁰² Jaeschke, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁰³ HTVD, Yıl 1, Eylül 1952, Sayı 1, Belge 19.

sında” görevinden alınacağı 08 Temmuz tarihine kadar hoş bir saklambaç oyununu başlatmaktadır.¹⁰⁴

08 Haziran'da ise, Deedes (Tuğgeneral, İstanbul'da İngiliz Ataşemilitary) Sadrazam Vekili Sabri Efendi ve Dahiliye Nâzırı (Ali Kemal) ile görüştü: Sabri Efendi “*Kamu güvenliğini bozmak isteyenlerle başedebilmek için İtilaf Devletlerinin yardımı gerektiğini*” söyledi... “*Mustafa Kemal Paşa'nın Sadaret'e gönderdiği bir yazıyı Deedes'e okuyarak, Mustafa Kemal'in geri çağrılmasını istedikleri için İngilizlere teşekkür etti.*” Sabri Efendiye göre Kabine'nin Mustafa Kemal Paşa'yı geri çekmeye karar vermesi Anadolu'daki hareketin arkasında Harbiye Nezâreti'nin bulunmuş olmasındandır.¹⁰⁵

Deedes bu görüşme ile ilgili raporunu Calthorpe'a, O'da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a sunmuş, raporun bir örneğinde Paris'te bulunan Mr. Balfour'a yollamıştır.¹⁰⁶

08 Haziran 1919'da Rauf Bey (Orbay) Ankara'ya geldi. 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Rauf Bey'in geldiğini Mustafa Kemal'e bildirdi. Rauf Bey 24 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrılmıştı. Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine 19 Haziran'da Amasya'da buluşacaklar.¹⁰⁷

3.8. 09 Haziran 1919

Havza ve Merzifon'da gösteriler yapıldı. Havza camisinde yapılan toplantıdan sonra meydanda bir miting yapıldı. Doğrudan doğruya işe karışmış görünmek istemeyen Mustafa Kemal, mitingi karargâhı olan, Mesudiye Otelinin penceresinden seyretti. Konuşmacılar bütün milletin silaha sarılması gerektiğini söylediler. Merzifon mitinginden sonra Hurst'un kaymakamlığa gelerek asayişin sağlanmış olmasından dolayı teşekkür ettiği belirtilmektedir.¹⁰⁸

Samsun'da Yüzbaşı Hurst'ın 12 Haziran'da, İstanbul'da İngiltere Yüksek Komiser Calthorpe'a gönderdiği 53 no. raporu şöyleydi:

*“İzmir için protesto mitinginin 9 Haziran'da yapılacağını... Rumlarla, Ermenilerin de davet edildiğini duydum. Nutuklar kusursuzdu. Bu hareketin sözlü protestoya inhisar etmesi fikri veriliyordu. Mustafa Kemal'in 30 Mayıs mitinginde hazır bulunması bile kendisinin geri çağrılmasına kâfi gelecekti. Yunanlılara karşı kat'i bir hareket tertip edilmiş olup İzmir'in geri alınması imkânsız olduğu açıklıkla belli olur olmaz bu hareketin gevşeyeceği fikrindeyim.”*¹⁰⁹

9 Haziran 1919 Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinden sonra kuvvet komutanları ile yaptığı haberleşmelerde onlara bazı emirler yazarak

¹⁰⁴ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁰⁵ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt: I, Özet Metin, Sıra Nu 5, 08 Haziran, s. XXIII-XXIV; Orijinal Metin, Sıra Nu 5, 08 Haziran, F. O. 371/4158-94640, s. 11-14.

¹⁰⁶ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt: I, Özet Metin, Sıra Nu 5, Belge Nu 996/M1994, 23; Orijinal Metin, Sıra Nu 5, 13 Haziran, Belge No 1994, s. 11.

¹⁰⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 32-33; Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 312.

¹⁰⁸ Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 313.

¹⁰⁹ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 126-128; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Özet Metin, Sıra Nu 12 Haziran, Belge 53, s. XXIV-XXV; Orijinal Metin Sıra Nu 6, 12 Haziran, 1919, Belge FO, 371/4158-96979, s. 15-22.

bölgeleri hakkında bilgi istemiştir. Bu arada Eşme’de 17. Kolordu Kumandanı Bekir Sami Bey’in 31 Mayıs tarihli telgrafla verdiği bilgiye, 9 Haziran’da Havza’dan şu cevabı verir:

“... ümitsizliğe kapılacak zamanda olunmadığı... kumanda ve müdafaa heyetlerinde görülecek zaaf eserlerinin milletin mutlaka esaretine müntec olacağını... kudretli bulunmak için memleketin muntazam bir teşkilat altına alınmasına çalışmalıyız... halk her türlü fedakârlığa hazırdır. İzmir’in sonu bütün millet vicdanını, istiklalın müdafası konusunda bir azim ve irade altında topladı.”¹¹⁰

3.9. 10 Haziran 1919

Mustafa Kemal Paşa Havza’da, Merzifon’la ilgili olarak Harbiye Nezâreti’ne 10 Haziran 1919 tarihli telgrafta bu konuda şunları bildirdi:

Amasya Livası’ndan aldığı bilgilerde tehcir esnasında bir kısım Ermeninin Merzifon’da kaldığı şimdi ise, çevreden gelenlerle bunların sayılarının çoğaldığını, “Patrikhaneden gönderilen Bedros, Larzen” adında iki genç Ermeninin siyasetle uğraştığını, Merzifon Amerikan Mektebi’ne getirilen eşya sandıkları üzerinde Ottoman American markaları görüldüğünden bunların herhâlde silahlar olduğunda şüphe bırakmamıştır ve bunların Merzifon’a üç koldan gelmesinin silah olması şüphesini uyandırdığını Merzifon’daki dört İngiliz subayının Amerikan Koleji’nde toplanarak komitecilikle uğraştıkları şüphesinin uyandırdığını, Merzifon’da Mr. Keçil ile beraber üçü doktor dördü eczacı olarak sekiz, dört İngiliz zabiti mevcut bulunduğunu bildirdi.¹¹¹

10 Haziran 1919’da Mustafa Kemal Paşa yine Merzifon olayları ile ilgili olarak Harbiye Nezâreti’ne gönderdiği 10 Haziran 1919 tarihli telgrafında; İngiliz yüzbaşısının asayişini temin amacıyla mahallelere devriye çıkarmasını, kaymakamlığın “Bu ana kadar çıkarılmayan devriyelerin” halk tarafından yanlış anlaşılacağını söylediğinde miting yapılacağı haberini aldığını “Bütün kuvvetiyle men etmek amacıyla olduğunu” kaymakamlığın olumlu cevabı üzerine devriyeleri kaldırdığını bildirdi.¹¹²

3.10. 11 Haziran 1919

Yine Mustafa Kemal Paşa’nın Harbiye Nezâreti’ne çektiği asayişle ilgili telgrafında; Merzifon kazası Mahmutlu köyünden geçmekte olan altı askerinin, öldürülmesi ile ilgili, Rum komitelerinin ve Rum Hristiyanlarının İslamlar aleyhinde gasp ve imha siyasetini¹¹³ bildirir.

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezâreti’nin 07.06.1919 tarihli şifre emirlerine, 11.06.1919 şifreyle verdiği cevapta: “Kosor yakınına geldiklerini 24 Mayıs 1919 gün ve 132 sayılı şifre ile sunduğu” raporunda beş yüz dolayında Ermeni kuvvetinin Sarıkamış’a geldiğini bildirdiğini, aldığı son bilgilerde İngiliz su-

¹¹⁰ Utkan Kocatürk, *Atatürkün Toplanmamış Telgrafları*, Edebiyat Yayınları, Ankara, s. 6.

¹¹¹ *HTVD*, Yıl 2, Eylül 1953, Sayı 5, Belge 101.

¹¹² *HTVD*, Yıl 2, Eylül 1953, Sayı 5, Belge 102.

¹¹³ *HTVD*, Yıl 2, Eylül 1953, Sayı 5 Belge 103.

baylarınca yönetilen altıbin kişilik güçte oldukları sanılan Ermeni Birliği'nin Nahçıvan'ı işgal ettiklerini bildiriyordu.¹¹⁴

3.11. 11.06.1919: Mustafa Kemal Paşa'nın Geri Çağırılması

Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan, Harbiye Nezâreti'nin 08.06.1919 tarihli şifre telgrafına, 11.06.1919 tarihinde verdiği cevapta “hareketinin kömür ve benzin” yokluğu nedeniyle geri kaldığını, bu sebeplerin ortadan kaldırılması, hareketini ona göre düzenleyeceğini, “Sebebi davetin lütfen izah buyurulmasını” rica etmektedir.¹¹⁵

Harbiye Nezâreti Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafına hazırladığı cevapta: “Yüce kişiliklerinin faaliyetleri kendilerince bilinmektedir. O bölgede memuriyetlerini uygun görmeyen İngilizler İstanbul'a çağırılmanızı istediler. Memleketin içinde bulunduğu durum, nezareti bu İngiliz isteğini yerine getirmek zorunda bıraktığını arz ederim.”¹¹⁶ deniliyordu. Fakat Harbiye Nâzırı bu telgrafın çekilmesine razı olmadı.¹¹⁷

Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa ise, Mustafa Kemal'in 11.06.1919 tarihli telgrafına, 15.06.1919 tarih, 3594 sayı numaralı şifre telgrafında “İstanbul'a davetiniz Hükümet-i Seniyye'nin kararı neticesindedir.”¹¹⁸ diyordu. Hâlbuki Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da iken Cevat Paşa'dan “Kendisi ile şahsen haberleşebilmek için özel bir şifre almıştı.”¹¹⁹

Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa'dan 11.06.1919 tarihinde geri çağırılmasının sebebini gizli olarak sormuştur. Bu görüşmeyi Kâzım Karabekir'e yazdığı 11.06.1919 tarihli telgraftan öğreniyoruz. Mustafa Kemal Paşa bu konuda şöyle diyor: “Sebebi davetimi Cevat Paşa'dan gizli olarak sordum, cevap şöyle oldu: “Zatıalileri gibi kıymetli bir generalin halen Anadolu vilayetlerinde dolaşmasının kamuoyuna iyi bir tesir veremeyeceğinden bahisle, İstanbul'a yazı ile çağırılmanızı İngilizler istedi.” dediğini söyler.¹²⁰

Mustafa Kemal Paşa, kesin olarak İstanbul'a dönmeme kararındadır; son gelişmeler hakkında 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya 11.6.1919 tarihli telgrafında, “Milletin hukuk ve istiklalini temin uğrunda millet ile beraber çalışmaktan ibaret olduğunu bu gaye milletin sinesine sığınarak vazife-i namus ve vicdan-ı ifaya fedakârane devam etmeye amirdir. Benzerlerimiz gibi İngilizlere tutsak olmak üzere İstanbul'a gitmekte mazurum” diyerek onun bu konudaki düşüncelerini sordu.¹²¹

¹¹⁴ HTVD, Yıl 2, Haziran 1953, Sayı 4, Belge 83.

¹¹⁵ HTVD, Yıl 1, Eylül 1952, Sayı 1, Belge 20; Ayrıca bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: II, 1923-1973, Kültür Müsteşarlığı, Ankara, s. 7.

¹¹⁶ HTVD, Yıl 1, Eylül 1952, Sayı 1, Belge 21; Ayrıca bkz. Tansel, *a.g.e.*, s. 7.

¹¹⁷ Tansel, *a.g.e.*, s. 7.

¹¹⁸ HTVD, Yıl 1, Eylül 1952, Sayı 1, Belge 22; Ayrıca bkz. Gotthard Jaeschke, *KSİİB*, s. 130; Tayyip Gökbilgin bu tarihi 18 Haziran olarak gösterir. *Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne, Birinci Kitap*, s. 144.

¹¹⁹ Falih Rifki Atay, *19 Mayıs*, Ulus Basımevi, Ankara 1944, s. 27.

¹²⁰ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1969, s. 48; ATBD (HTVD), Yıl 30, Mayıs 1981, Sayı 79, Belge 1732; Ayrıca bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: II, s. 8; Gotthard Jaeschke, *KSİİB*, s. 130.

¹²¹ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 48; ATBD (HTVD), Yıl 30, Mayıs 1981, Sayı 79, Belge 1732; Ayrıca bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, s. 8.

4. 12 Haziran 1919

Mustafa Kemal Paşa asayişle ilgili olarak, Harbiye Nezâreti'ne 12 Haziran 1919 tarihinde çektiği şifre telgrafında: Bir İngiliz zabitanın Bayezit'e gelerek, Mutasarrıfa; *"İngiltere koruyuculuğun da teşekkül eden Ermenista'na Beyazıt havalisinin terkedilmiş olduğunu"* söylediğini, hâlbuki bu sancakta yüz bine yakın Müslüman bulunduğunu, bölge hakkında yaptığı tahkikata göre; *"Vilayet-i Şarkıye'den bir karış toprağın bile Ermenistan'a terkinin mümkün olamayacağı"*¹²² arz ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa tarafından asayişle ilgili olarak Harbiye Nezâreti'ne gönderilen, 12 Haziran 1919 tarihli istihbarat raporunda; Pasinler kazasının Issiu köyü yakınlarında vahşice öldürülen üç müslümanın faillerinin Yeniköy Rumları olduğu kuşkusunu doğurduğunu, 15. Kolordu Komutanlığı'ndan alınan ek bilgide bu cinayetin Oltu'nun on sekiz kilometre doğusundaki Pernos köyü Ermenilerince yapıldığı, ölümlerin cesetlerinde görülen vahşet belirtilerinin, Rumlardan ziyade Ermeni oldukları ihtimalini uyandırdığını, Ermeni çetelerin, Erzurum ve dolaylarında halkı acımasızca öldürdüklerinin, Harbiye Nezâreti'nin resmî belgelerinde mevcut bulunduğunu, ayrıca, Pernos köyünde yapıldığı bildirilen soykırımın gerçek olmadığı, yalnız olayları örtmek için çıkarıldığına kuşku duymadığı, konusunda bilgi verildiğini belirtmektedir.¹²³

5. 12 Haziran 1919 Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya Gelişi

Mustafa Kemal Paşa 25 Mayıs'tan 12 Haziran'a kadar Havza'da kaldıktan sonra Amasya'ya geldi.¹²⁴ Karargâh subaylarından Hüsrev Bey (Gerede) de *"12 Haziran 1919 tarihinde Havza'dan ayrılarak Amasya'ya gittiklerini söyler."*¹²⁵ Diğer bir kısım kaynaklarda *"12 Haziran 1919"* tarihinde Havza'dan ayrılarak Amasya'ya gittiğinde hemfikirdirler.¹²⁶ Fakat bir kısım kaynaklar da, Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Haziran 1919 tarihinde Havza'dan ayrılarak Amasya'ya gittiğini söylemektedirler¹²⁷.

Fakat Amasya'ya geçişini mahalli kaynaklar 12 Haziran 1919 Perşembe günü olarak göstermektedir.¹²⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan ani olarak ayrılmasına sebep ise *"Havza gerisinde, Merzifon'daki İngiliz askerî müfrezesinin bir baskın ile Çeltik Boğazını ve Havza'yı işgal suretiyle kendisini iş göremez hale getirmesidir."*¹²⁹

¹²² HTVD, Yıl 2, Eylül 1953, Sayı 5, Belge 104.

¹²³ HTVD, Yıl 2, Eylül 1953, Sayı 5, Belge 105.

¹²⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 22.

¹²⁵ Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Alkan Matbaası, Ankara 1973, s. 280.

¹²⁶ M. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresine*, Birinci Kitap, s. 142; Nafiz Yetkin, "Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya Geldiği Zamana Ait Tarihi Hatıra", *Kale Aylık Siyasi Dergi*, Yıl: 1, Sayı: 6, Samsun 1980, s. 7; Ahmet Demiray, *Resimli Amasya Tarihi*, Güney Matbaacılık Gazetecilik A.Ş., Ankara 1954, s. 135; Amasya, *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, Cilt: I, Paris 1960; *Sultan Mektebi, Librairie Laurise*, İstanbul 1969, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti., Meydan Yayınevi, Çağaloğlu, Sultan Mektebi, so- 23-35, s. 401.

¹²⁷ Jaeschke, "a.g.m.", s. 351; Aktaş, *a.g.e.*, s. 61; Akşin, *a.g.e.*, s. 424; Ziya Şakir, *Büyük Şefin Hususi Siyasi Hayatı*, 2. Basım, İstanbul 1938, s. 207; Enver Beynam Şapolya *a.g.e.*, s. 220.

¹²⁸ Demiray, *a.g.e.*, s. 135.

¹²⁹ Kandemir, "a.g.m.", s. 19.

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da iken geri çağırılma konusundaki düşüncelerini, Amasya'da iken, 14 Haziran 1919 tarihinde, Saray Mabeyin Dairesi Başkanlığı vasıtasıyla Padişah Yüce Katına çektiği şifre telgrafında arz etmiştir. Telgrafında şöyle diyordu:

“Şu bir ay içinde hemen bütün Anadolu'nun vilayetlerine, sancaklarına, kazalarına ve sınır boylarına kadar milletin fikir ve emellerine, bütün kumandanların ve memur tabakalarının duygularına ve uygulamalarına vakıf oldum ve nüfuz ettim. Netice olarak açık bir şekilde ortaya çıkıyor ki, millet baştan aşağı uyanık olup devlet ve millet bağımsızlığını, saltanat ve hilafetin yüksek haklarını sağlamlaştırmak için sağlam bir azim ve iman ile donanmış bulunuyor. İstanbul'da iken milletin bu kadar kuvvetli ve az zamanda felâketlere karşı bu kadar uyanmış olabileceğini düşünmezdim... Şevketpenahım... İşte, milli vicdanın ciddi şekilde uyanışını ve yeneden ortaya çıkışını istilacı menfaatlarına aykırı gören İngilizler ve vatanın zararına da olsa İngilizlere yaltaklanmayı meslek edinen zayıf karakterliler, bu kez beni aldatarak İstanbul'a getirmeye çalışıyorlar. Dolayısıyla ben kulunuz, tabii ki Malta'ya gitmek veyahut en hafif olarak atalet haline mahkûm edilmek gibi ihtimaller karşısında bırakıldım ve tabii ki buna muvafakatte mazurum ve eğer zorlanırsam görevimden istifa ederek evvelce olduğu gibi Anadolu'da ve milletin sinesinde kalacağım. Ve vatani vazifeme bu kez daha açık adımlarla devam edeceğim. Ta ki millet bağımsızlığına kavuşsun ve muazzam saltanat ve hilafetiniz yok olup gitmekten kurtulsun.”¹³⁰

Bu devletin en yüce makamına karşı yazılmış, cesur bir yazı ile yapılması gerekenleri açıklıkla anlatıyor. Zorlandığı takdirde görevinden istifa edeceğini, Anadolu'da milletin sinesinde kalacağını ifade ediyordu.

5.1. 16.06.1919

Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın (11.06.1919 tarihli telgrafına) 16.06.1919 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'nın verdiği cevapta *“Fikri samilerinize (Yüce Fikir) tamamen katılıyorum”¹³¹* diyordu. Böylece Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir'in de desteğini almış oluyordu. Sine-i Millet'e dönme kararında bu destek çok önemli idi.

6. Sonuç

Mustafa Kemal Paşa'nın, Havza'da yaptığı çalışmalar Milli Mücadele tarihinde önemli sonuçlar doğurmuştur.

Mustafa Kemal Paşa Mondros Mütarekesi'nden sonra (30 Ekim 1918) Havza'dan, ülkenin içinde bulunduğu durumu; İzmir'in işgalini, gelişen askerî ve siyasi olayları, sadrazama Harbiye Nezâreti'ne, kolordu kumandanlıklarına, vi-

¹³⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 2, (1915-1919), 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 375-376.

¹³¹ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 48-49; Ayrıca bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: II, s. 130.

layetlere, bağımsız mutasarrıflıklara, Amasya'da iken 14 Haziran 1919'da padişaha, tamim ve telgraflarla bildirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın tamim ve telgraflarında: Ortak ifade "*milli istiklal*" ve "*milletin sinesine sığınmak*" düşüncesi idi.

Yukarıdaki bu düşüncelerin bazıları, Mustafa Kemal Paşa'nın 21/22 Haziran 1919'da yayımladığı Amasya Genelgesi'nde yer almıştır. Genelgede; "*Vatanın bütünlüğü milletin istiklali tehlikededir.*" deniliyor. Yine genelgede "*Milletin istiklalini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.*"¹³² denilerek, milli istiklal için, padişah iradesi yerine, millet iradesine yer veriliyordu. Havza'da iken sözünü ettiği "*milli istiklal*" düşüncesinin gerçekleşmesi, milli irade ile mümkün olacağı ifade edilmek isteniyordu.

"08 Temmuz 1919'da ... Meclis-i Vükela İngilizlerin 'ısrarlı' talebi üzerine Mustafa Kemal Paşa'yı 3. Ordu Müfettişliği'nden alır."¹³³

"Mustafa Kemal Paşa 8 Temmuz'u 9 Temmuz'a bağlayan gece sarayla yaptığı telgraf görüşmesinde, 'resmî memuriyetine' son verilir. Mustafa Kemal Paşa'da aynı dakikada, gece 10:50'de Harbiye Nezâreti'ne, 11:00'de de padişaha vazifesiyle birlikte askerlik mesleğinden istifa ettiğini bildirir." Bu gelişmeler üzerine, Mustafa Kemal Paşa "8 Temmuz 1919'da kolordulara ve millete askerlik mesleğinden ayrıldığını 'Mukaddes milli gaye için, çalışmak üzere sine-i millette bir ferdi mücahid' olarak bulunduğunu bütün 'Müdafaa-ı Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerine' bildirilmesini ayrıca bu haberin sivil merkezler ile asker alma şubeleri vasıtasıyla vatanın en uzak köşesine kadar duyurulmasını ister."¹³⁴

Görülüyor ki Mustafa Kemal Paşa Havza'da iken sözünü ettiği, Sine-i Millet'e dönme kararını geliştiren olaylar karşısında vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa "Bir hafta kadar Samsun'da, 25 Mayıs'tan 12 Haziran'a kadar Havza'da kaldıktan sonra Amasya'ya" gittiğini "Bu müddet zarfında bütün memlekette milli teşkilat vücuda getirilmesi lüzumunu tamimem bilcümle kumandanlara rüesayı memurini mülkiyeye (sivil idare amirlerine) tebliğ" ettiğini söylemektedir.

Amasya Tamimi'nde (21-22 Haziran 1919); "*Vilayat-Şarkiye namına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre tertiplenecektir. Bu tarihe kadar Erzurum Kongresi'nin delegeleri de dağılmadan Sivas'ta toplanacak kongreye katılmak üzere Sivas'a hareket edecektir.*"¹³⁵ deniliyordu.

"Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919 günü açılır. Mustafa Kemal kongrede yaptığı konuşmasında, Türk Milleti'nin, haklarını korumak için, Müdafaa-ı Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak gibi cemiyetler kurduğunu bu teşkilatların vatan sathında bir elektrik ağı gibi örüldüğünü"¹³⁶ söylemiştir.

¹³² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 130-131.

¹³³ Ahmet Semerci, *Heyet-i Temsiliye'nin Anadolu'daki Faaliyetleri (7 Ağustos 1919-27 Aralık 1919)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1990, s. 3.

¹³⁴ Ahmet Semerci, *Heyet-i Temsiliye'nin Anadolu'daki Faaliyetleri (7 Ağustos 1919-27 Aralık 1919)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1990, s. 3-4.

¹³⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, İstanbul 1982, s. 31.

¹³⁶ Ahmet Semerci, *Heyet-i Temsiliye'nin Anadolu'daki Faaliyetleri (7 Ağustos 1919-27 Aralık 1919)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1990, s. 7.

Amasya Tamimi'nde belirtildiği üzere "Sivas'ta milli bir kongrenin süratle toplanması kararlaştırılmıştır."¹³⁷ deniliyordu.

4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nde¹³⁸ kongreye katılacak delegelerin seçimi işini yine Amasya Tamimi'nin 4. maddesinde ifade edildiği şekilde; "Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetleri ve Belediye Riyasetleri ve saire" yapacaktır.¹³⁹ Burada birinci planda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin etkili olduğu görülmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da iken yurt çapında kurulması için çalıştığı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Erzurum ve Sivas kongrelerinin toplanması için, delegelerin seçilmesinde ve kongrelere katılmalarında görevlerini yerine getirmişlerdir.

Sonuç itibariyle,

"11 Eylül'de sona eren Sivas Kongresi, Türk Kurtuluş Savaşı'nın tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Kongre, Türk ulusunun kurtarılarak, tam bağımsızlığa kavuşturulması yönündeki ana ilkelerin ve ulusal dış siyasetinin temellerini atıyor. Din kültür ve ırk birliğine dayanan Müslüman Türk çoğunluğunun yaşadığı bölgelerde yeni Türk Devleti'nin sınırlarını çiziyordu. Bazıları daha önce Erzurum Kongresi'nde öne sürülen ve ulusal direnişte milliyetçilerin hedef ve emellerinin sınırlarını çizen bu ilkeler, daha sonra Misak-ı Milli adını alacak ulusal andın ilkelerini oluşturuyordu."¹⁴⁰

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da; Yurt genelinde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatlarının kurulması çalışmaları; Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının kurulmasında etkili ve başarılı olmuştur. Erzurum ve Sivas kongrelerinin toplanması sonucunda ise, yurdun kurtarılmasında ana ilkeler, kongre kararları olarak kabul edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Havza'da, Sovyet Rusya tarafından gönderilen, Albay Semen Mihailoviç Budienni başkanlığındaki kurul ile yaptığı görüşmeler olumlu geçmiş, Budienni "Para ve silah yardımı önerisinde bulunmuştur."

Milli Mücadele döneminde yani 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da "Türkiye-Sovyet Rusya arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır."¹⁴¹ Bu andlaşmanın, 1. maddesi ile Sovyet Rusya, "Misak-ı Milli"yi tanıyor. 14. maddesi ile de, "İlgili taraflar... İki ülke arasında ki ilişkileri ve bağları güçlendirmek amacıyla, ekonomik, parasal ve öteki gerekli işleri düzenleyici andlaşmalar yapmayı kabul ederler."¹⁴² diyordu.

¹³⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: III, Belge 26, İstanbul 1982, s. 916.

¹³⁸ Ahmet Semerci, *Heyet-i Temsiliye'nin Anadolu'daki Faaliyetleri (7 Ağustos 1919-27 Aralık 1919)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1990, s. 68-86.

¹³⁹ Ahmet Semerci, *Heyet-i Temsiliye'nin Anadolu'daki Faaliyetleri (7 Ağustos 1919-27 Aralık 1919)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1990, s. 68-86.

¹⁴⁰ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973, s. 136.

¹⁴¹ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt: I, (1920-1945), Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 32-36.

¹⁴² İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 32-36.

Daha sonra Sovyet Rusya, “Moskova Andlaşması’nın, resmî metni dışında yapılan anlaşma gereği” 10 milyon altın rublelik yardımda bulunmuştur.¹⁴³

Sovyet Rusya, Kurtuluş Savaşı boyunca Türkiye’ye silah ve cephane yardımında bulunmuşlardır.¹⁴⁴

Kaynaklar

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi.

HTVD, Yıl 1, Sayı 1, Belge Nu: 17., 18., 19., 20., 21., 22.

HTVD, Yıl 2, Sayı 4, Belge Nu: 63., 64., 65.,72., 83.

HTVD, Yıl 2, Sayı 5, Belge Nu: 88., 90., 91., 92., 93., 94., 95., 101., 102., 103., 104.,105.

HTVD, Yıl 30, Sayı 79, Belge Nu: 1731., 1732.

Atatürk Arşivinden Özel Seçmeler, GnK. Başkanlığı, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981.

Atatürk’ün Bütün Eserleri, Cilt: 2, (1915-1919), 3. Baskı, İstanbul Kaynak Yayınları, 2003.

Atatürk’le İlgili, Arşiv Belgeleri, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Daire Başkanlığı, Yayın Nu 1 Nu 060, Ankara 1982.

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Sayı 1, Menteş Kitabevi, Ankara Cad. 48/B İstanbul.

ŞİMSİR, Bilal N.: *İngiliz Belgelerinde Atatürk, (1919-1938)*, Cilt: I, Nisan 1919 Mart 1920, Türk Tarih Kurumu, Basımevi, Ankara 1973.

KOCATÜRK, Utkan: *Atatürk’ün Toplanmamış Telgrafları*, Edebiyat Yayınevi, Denizciler Caddesi 58/D, Ankara 1964.

Kitaplar

AKŞİN, Sina: *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul 1983.

AKTAŞ, Refik Necdet: *Atatürk’ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Kazandı*, İstanbul 1973.

ATATÜRK, Mustafa Kemal: *Nutuk*, Cilt: I-III, 14. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982.

ATAY, Falih Rıfki: *19 Mayıs*, Ankara 1944.

BARDAKÇI, İlhan: *Taşhandan Kadifekaleye*, Milliyet Yayınları, Baskı Bahar Matbaası, 1975.

Büyük Lügat ve Ansiklopedi, Cilt: I, Paris 1960, Sultan Mektebi, Librairie Laurise, İstanbul 1969.

DEMİRAY, Ahmet: *Resimli Amasya Tarihi*, Güney Matbaacılık Gazetecilik A.Ş., Ankara 1954.

DEVELLİOĞLU, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 11. Baskı, Ankara 1993.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib: *Milli Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi’nden Sivas Kongresine*, Birinci Kitap, Ankara 1959.

¹⁴³ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s. 546.

¹⁴⁴ Alptekin Müderrisoğlu, *Türk Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları*, s. 548-550.

JAESCHKE, Gothard: *Kurtuluş Savaşı İlgili İngiliz Belgeleri*, Çeviri: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971.

KANDEMİR, Feridun: *Milli Mücadele Başlarında, Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşındakiler*, İstanbul 1944.

KANDEMİR, Feridun: *Yakın Tarihimiz*, Cilt: I, Sayı: 12, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul 1962.

KANDEMİR, Feridun: *Yakın Tarihimiz*, Cilt: III, Sayı: 27, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul 1962.

KARABEKİR, Kazım: *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1960.

KOCATÜRK, Utkan: *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarih Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.

KUTAY, Cemal: *Kurtuluş ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Alkan Matbaası, Ankara.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin: *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.

ŞAKİR, Ziya: *Büyük Şefin Hususi Askeri, Siyasi Hayatı*, 2. Baskı, İstanbul 1938.

ŞAPOLYA, Enver Behnan: *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Ankara 1994.

SARIHAN, Zeki: *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: I, Birinci Baskı, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, Temmuz 1982.

SEMERCİ, Ahmet: "Anadolu'da Milli Mücadeleyi Engelleme Girişimleri (19 Mayıs 1919 - 11 Eylül 1919)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 190, Kasım-Aralık 2010.

SEMERCİ, Ahmet: *Heyet-i Temsiliye'nin Anadolu'daki Faaaliyetleri (7 Ağustos 1919 - 27 Aralık 1919)*, Ankara 1990.

SONYEL, Salahi R.: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: I, *Mondros Birakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (XVI. Dizi, Sayı: 19), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.

SOYSAL, İsmail: *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.

TANSEL, Selahattin: *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: II, Ankara 1973.

Makaleler

JAESCHKE, Gotthard: "Havza'da Mustafa Kemal Paşa", *Bellekten*, Cilt: XL, VI, Sayı: 181-184, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.

YETKİN, Nafiz: "Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya Geldiği Zamana Ait Rahi Hatıra", *Kale Aylık Siyasi Dergi*, Yıl: 1, Sayı: 6, Samsun 1980.

İnternet

<http://samsun01.blogcu.com/milli-mücadelede-ilmiting/380995>.

